

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет гуманітарних наук
Кафедра української мови

Кваліфікаційна робота

освітній ступінь – магістр

на тему: «**ЯВИЩЕ ДИГЛОСІЇ В СТУДЕНТСЬКИХ СЕРЕДОВИЩАХ
М. КИЄВА**»

Виконала:

студентка Ленько Уляна Мирославівна

Керівник Масенко Л. Т. д. філол. наук, професор

Рецензент _____

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою «_____»

Секретар ЕК _____ «__» _____ 20__ р.

Київ – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичне обґрунтування мовної ситуації в Україні	7
1.1. Мовна ситуація як соціолінгвістичне поняття.....	7
1.2. Терміни «білінгвізм» та « диглосія» у соціолінгвістичній думці	10
РОЗДІЛ 2. Аналіз мовної поведінки студентів київських закладів вищої освіти	22
2.1. Мовна поведінка українців в умовах екzogлосності.....	22
2.2. Мовна ситуація української столиці	28
2.3.Диглосія у студентських середовищах (на матеріалі опитувань 2021 року)	33
ВИСНОВКИ.....	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	60

ВСТУП

Колоніальний статус України впродовж тривалого часу та вторгнення радянської системи у формування національної свідомості громадян негативно позначилися на функціонуванні української мови в різних сферах суспільного життя. Внаслідок цього сьогодні мовна ситуація в Україні вважається екzogлосною, і хоч із часів здобуття нашою державою незалежності фіксуємо позитивні зміни у поширенні української мови, білінгвізм та диглосія залишаються актуальною проблемою, особливо у великих містах.

Проросійська політика та довготривалий здійснений стосовно української мови процес лінгвоциду знизили функціональний статус української мови. Білінгвізм та диглосія у суспільному житті українців зумовлює не лише проблеми мовного характеру, а й культурологічного та виховного. Служачи засобом ідентифікації, мова поєднує індивідів із їхніми пращурами, відображає національні, естетичні, соціальні та духовні параметри певної нації. Іван Огієнко стверджує: «Подібно до того, як найменша зміна будови ока і діяльності зорових нервів невідворотно викликає інші сприймання і цим впливає на світобачення людини, так і кожна дрібниця у влаштуванні мови повинна давати без нашого відома свої особливі комбінації елементів думки. Вплив кожної дрібниці мови на думку у своєму роді єдиний і нічим не замінний» [63, с. 53]. Саме тому таким важливим для нас, українців, є збереження власних самобутніх та неповторних традицій і цінностей, а головне — мови, яка формує наше особистісне ставлення до вчинків та подій, особливо у час російсько-української війни.

Сьогодні держава виступає регулятором використання української мови в офіційних сферах, внаслідок чого основною мовою у сфері вищої освіти є саме українська. Законодавство зобов'язало навіть російськомовних студентів переходити на українську під час навчання. Втім держава не має юридичного права втручатися у неофіційне, побутове, мовлення своїх

громадян, тому вибір, якою мовою спілкуватися поза державними установами, жителі України роблять самостійно.

Важливою у цьому плані є характеристика мовної поведінки студентської молоді, оскільки саме теперішні студенти вже незабаром диктуватимуть вектор розвитку нашого суспільства. Активним джерелом для аналізу виступає мовна ситуація у середовищах столичного студентства.

Комунікативний простір представників київських закладів вищої освіти з одного боку відображає мовні проблеми, які характерні усій державі загалом, а з іншого — особливий у своєму роді, оскільки зумовлений міграційними процесами всередині країни та як наслідок — зміною молодими людьми мовних кодів через вплив новогосередовища, що і зумовлює **актуальність** нашої роботи. Дослідження тенденцій, які становлять підґрунтя того чи іншого типу мовної поведінки молоді, може допомогти обрати правильний напрям державної та суспільної політики, що сприятиме підвищенню статусу української мови надалі та допоможе в більшій чи меншій мірі подолати проблеми двомовності.

Соціолінгвістичні явища у радянську добу не могли бути належно опрацьованими, тому у фазу активного розвитку українська соціолінгвістика увійшла вже із здобуттям нашою державою незалежності. Зокрема темі мовної поведінки особистості були присвячені праці Л. Т. Масенко, О. Б. Ткаченка, Н. П. Шумарової, Я. К. Радевич-Винницького, О. І. Чередниченка, Г. М. Яворської, В. М. Труби, С. О. Соколової, Т. М. Бурди, О. Г. Рудої, О. М. Данилевської, Л. В. Панасюка, Н. Матвєєвої тощо.

Мета роботи: дослідити конкретні вияви диглосії у середовищах київських студентів, спираючись на дані соціолінгвістичних анкетувань.

Досягнення мети передбачає виконання таких **завдань**:

- 1) визначити теоретичні засади вивчення мовної ситуації;
- 2) охарактеризувати соціолінгвістичні терміни «білінгвізм» та «диглосія», відмінності між ними;

3) визначити та проаналізувати основні ознаки білінгвальної та диглосної мовної ситуації;

4) охарактеризувати мовну ситуацію України, прослідкувати динаміку демографічної потужності української мови за часів незалежності;

5) здійснити аналіз мовної ситуації в столиці України;

6) зробити аналіз мовної ситуації в середовищах київських студентів, визначити ознаки, що лежать в основі диглосії;

6) порівняти результати соціолінгвістичних анкетувань із дослідженнями попередніх років;

7) зробити висновки про комунікативний простір студентів вищих навчальних закладів міста Києва.

Об'єкт дослідження: мовна поведінка студентів київських закладів вищої освіти.

Предмет дослідження: явище диглосії у середовищах студентів вищих навчальних закладів міста Києва.

Методи та прийоми дослідження. Для вирішення поставлених завдань ми користувалися такими методами: загальнонауковими — аналіз, синтез, опис інформації; соціолінгвістичними — анкетування, спостереження.

Наукова новизна полягає в дослідженні мовної поведінки студентів, які навчаються у столиці у 2021 році. Праця є спробою аналізу явища диглосії серед молодого населення Києва на синхронному та діяхронному рівнях. На основі соціолінгвістичного дослідження проаналізовано комунікативний простір у середовищах студентів.

Матеріалом для дослідження слугували опитування студентів київських ЗВО, здійснені нами у 2021 році.

Практичне значення. Положення магістерської роботи можуть бути використані в курсі соціолінгвістики, у спецкурсах та спецсемінарах. Зібраний матеріал допоможе простежити динаміку поширення мовних тенденцій серед студентів, які навчаються у Києві та репрезентують не лише мовну ситуацію у столиці та відображають розподіл української та російської

мов у формальному і неформальному спілкуванні, а й характеризують мовну ситуацію України загалом, бо є вихідцями з різних регіонів нашої держави. Наукова робота може стати частиною аналізу мовної поведінки української молоді у наступних дослідженнях цієї теми на діяхронному рівні, допоможе прослідкувати впливи та тенденції, які впливають на мовну ситуацію сучасного українського студентства.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків і списку використаних джерел і додатків.

РОЗДІЛ 1. Теоретичне обґрунтування мовної ситуації в Україні

1.1. Мовна ситуація як соціолінгвістичне поняття

Формування особистості, її світогляду, типу мислення відбувається передовсім через мову. Виконуючи роль ідентичності, мова поєднує індивідів з їхніми пращурами, відображає національні, естетичні, соціальні та духовні параметри певної нації. Забезпечення належного функціонування мови та її захист — одне з основних завдань держави. Колоніальне минуле України, довгий бездержавний статус негативно відобразилися на формуванні україномовного простору. З часів здобуття нашою державою незалежності помічаємо позитивні зміни у поширенні української мови, втім мовна ситуація залишається неоднозначною, характеризується білінгвізмом та діалогією.

Дослідження мовної ситуації було та залишається активним джерелом для аналізу, оскільки дає якісну характеристику поширення та побутування конкретної мови на прикладі її використання представниками різних середовищ, суспільних класів, територій. Зокрема соціолінгвістичним опрацюванням мовних ситуацій, міських сленгів, білінгвізму і диглосії займалися такі дослідники: В. О. Аворін, Ю. Д. Дешерієв, Н. Б. Мечковська, Н. П. Шумарова, Г. М. Залізняк, Л. Т. Масенко, І. Брага. Л. О. Ставицька, Н. О. Шовгун, Т. М. Миколенко, О. В. Шинкаренко, Т. М. Бурда, О. В. Зубарєв, С. А. Мартос та ін.

Згідно із дослідженнями мовознавчих джерел, термін «мовна ситуація» почали використовувати вчені, які займалися детальним описом мов Азії та Африки у 30-х роках минулого століття [91, с. 52].

Ч. Фергюсон у своїх розвідках давав таке пояснення терміна мовна ситуація: «загальна конфігурація використання мови в даний час і в даному місці» [92, с. 252].

Л. Нікольський мовну ситуацію визначав як «взаємовідносини функціонально стратифікованих мовних утворень, що використовуються на даній території» [61, с. 115]. Крім того, вчений писав і про «сукупність мов,

підмов та функціональних стилів, які обслуговують спілкування в адміністративно-територіальному об'єднанні і в етнічній спільності» [61, с. 79].

У спільній праці із О. Швейцерем Л. Нікольський конкретизує та доповнює характеристику терміна та називає мовну ситуацію «системою мовних систем та підсистем (що є соціально і функціонально розподіленими і знаходяться в ієрархічних відносинах), які співіснують і взаємодіють в якійсь етнічній спільності чи в якомусь адміністративно-територіальному об'єднанні, і стосовно яких члени відповідних мовних та мовленнєвих колективів дотримуються певних соціальних установок» [95, с. 102].

Словник соціолінгвістичних термінів визначає це поняття як «сукупність форм існування (а також стилів) однієї мови, або сукупність мов в їхньому територіально-соціальному взаємозв'язку і функціональній взаємодії у межах певних географічних або адміністративно-політичних утворень» [74, с. 266].

Н. Мечковська у своїх розвідках пише, що мовна ситуація – «це сукупність мов і мовних утворень, що обслуговують певний соціум (етнос і політичну спільність) у межах певного регіону, політико-територіального об'єднання або держави; лінгвогеографічна (ареальна) спільність мов та підмов, які дійсно сусідять у межах соціуму, стикаються і взаємодіють між собою» [56, с. 160-161].

Г. Степанов під мовною ситуацією описує «відношення мови (або її частини), яка характеризується даним станом, до інших мов або до іншої частини тієї ж мови, який проявляється в різноманітних формах просторових і соціальних взаємодій» [80, с. 31].

Болгарський соціолінгвіст М. Віденов стверджує, що мовна ситуація є динамічним явищем та зумовлюється відмінностями мовних формацій та їхньою боротьбою за позиції в суспільстві [18, с. 202-203].

Л. Масенко конкретизує визначення цього терміна: «Мовна ситуація – це сукупність усіх мов, територіальних і соціальних діалектів,

функціональних стилів тощо, які використовуються в країні для забезпечення комунікації на всіх суспільних рівнях» [46, с. 115].

Дослідниця визначає, як відбувається опис мовної ситуації із соціолінгвістичної точки зору. Для цього потрібно здійснити аналіз кількісних, якісних і оцінних ознак. До кількісних характеристик належить кількість мовних утворень, які описують мовну ситуацію (тобто описати чи йдеться про декілька мов, чи про одну мову, в межах якої виділяють діалекти, говірки, інші форми існування; визначити кількість мовців, що використовують мову із співвідношенням до загального числа населення досліджуваної території; кількість сфер спілкування, які обслуговує кожна з цих мов або певна форма існування однієї мови). Серед якісних ознак важливими є структурно-генетичні зв'язки між мовами, що співіснують на певній території. Оцінні ж характеристики мов відображають ставлення носіїв мови до своєї, а також до інших мов на досліджуваній території [46, с. 106-107].

Л. Нікольський мовні ситуації пропонує поділяти на *екzogлосні*, коли йдеться про сукупність формацій з більш, ніж однією мовою, та *ендоглосні*, де наявна формація лише однієї мови [61, с. 256].

Словник соціолінгвістичних термінів фіксує ще кілька класифікацій мовних ситуацій за різними ознаками:

- за спорідненістю мов (гомогенні та гетерогенні);
- за типологічною подібністю мов (гомоморфні та гетероморфні);
- залежно від потужності мов (рівноважні та нерівноважні) [74, 266].

В теперішніх умовах, на думку сучасних мовознавців, мовна ситуація в нашій державі є наслідком позалінгвальних, зокрема політичних, впливів на українську мову впродовж попередніх століть, які сприяли розвитку екzogлосності.

Л. Масенко переконана, що «білінгвальна специфіка мовної ситуації України зумовлена деформаціями, яких вона зазнала впродовж тривалого періоду колоніального стану в складі Російської імперії. Заборони й утиски української мови в царській Росії, радянська русифікація, доповнена

підступною практикою штучного зближення нашої мови з російською, не змогли знищити її, але призвели до зросійщення середовищ великих міст і промислових центрів на більшій частині України» [46, с. 115].

Дослідниця білінгвізму та диглосії в Україні Н. Матвеева додає, що і сьогодні на статус української мови впливає політика русифікації, яку продовжує здійснювати сусідня держава. Лінгвістка пише, що Росія здійснила продовження політики СРСР та розпочала війну проти України, хоч спочатку — війну проти української мови: «Мовна ситуація в Україні характеризується екzogлосністю та незбалансованістю, оскільки російська великою мірою витіснила українську з багатьох комунікативних сфер та звузила частоту її використання» [55, с. 142]. Дослідниця пов'язує агресивні військові дії в Україні з мовною ситуацією: «Саме мова стала основною причиною нинішньої російсько-української війни, позаяк Росія аргументувала своє втручання на нашу територію потребою захисту російськомовних громадян України. Тому важливим завданням для нашого народу є збереження цілісності країни та здобуття справжньої незалежності, а це неможливо без усвідомлення колосального значення рідної мови» [55, с.142].

Отже, термін «мовна ситуація» існує у соціолінгвістичній думці з 30-х років ХХ століття із опису мов Азії та Африки. Думки стосовно характеристики цього терміна мають одностайність серед мовознавців та визначають його як «сукупність форм існування однієї мови або сукупність мов, які використовуються в межах певних географічних регіонів чи адміністративно- політичних утворень для забезпечення комунікативних потреб» [46, с. 106].. Сучасну мовну ситуацію в Україні відзначають як екzogлосну та незбалансовану, що пов'язують із імперською політикою русифікації.

1.2. Терміни «білінгвізм» та « диглосія» у соціолінгвістичній думці

Найбільш частим проявом багатомовності є білінгвізм. Дослідження білінгвізму було та залишається у полі зору як вітчизняних, так і зарубіжних

дослідників. Базові поняття про теоретичне вивчення категорії двомовності знаходимо у працях І. О. Бодуена де Куртене, Л. В. Щерби, О. Шахматова та інших. Проте у фазу активного дослідження ці питання увійшли у 60–70-х рр. ХХ ст. В. О. Аврорін, Ю. Д. Дешерієв, О. С. Ахманова, Ю. О. Жлуктенко займалися детальнішим теоретичним та практичним опрацюванням цієї проблеми.

Сучасні дослідники вказують, що у часи СРСР двомовність подавалася як така, що має переважно позитивну конотацію та була важливою і невід’ємною частиною радянської ідеології. Сьогодні ж українсько-російська двомовність серед вітчизняних дослідників оцінюється зовсім по-іншому, адже є причиною втрати власної ідентичності та є одним із провідників політики русифікації. Ми перебуваємо у ситуації, коли питання статусу української та російської мов у нашій державі залишається дискусійним як у наукових колах, так і поза ними.

Опрацювання цієї теми в українській науковій думці здійснюється завдяки працям Л. Т. Масенко, О. Б. Ткаченка, О. О. Тараненка, Т. М. Бурди, Н. П. Шумарової.

За визначенням В. Авроріна, «двомовність має місце тоді, коли колектив, крім рідної мови, володіє ще будь-якою, здатною виконувати ті ж функції, що і рідна... найчастіше ці функції розділяються між мовами, але важливим є те, що за рівнем володіння ними вони обидві здатні виконувати в певному колективі ті самі функції, а це є можливим за умов відсутності значної різниці у ступені володіння й активності користування обома мовами. Тож двомовність починається тоді, коли ступінь володіння другою мовою максимально наближений до ступеня володіння першою» [1, с. 50-51].

Ю. Дешерієв визначає білінгвізм як «вільне володіння двома мовами» [28, с. 21-28].

О. Ахманова виділяє білінгвізм, коли індивід досконало володіє двома мовами [4, с. 125].

О. Швайцер пише, що «білінгвізм — це дві мови, які існують паралельно [95, с. 8-20].

Л. Даурова давала своє визначення білінгвізму, яке базується на вільному володінні обома мовами, одна з яких успадкована від родинного кола, а інша є чужою, іноземною [26, с. 4].

Вайнрайх двомовністю називає практику паралельного користування мовами [15, с. 135].

Важливою є характеристика ознак двомовності, які подає учений. Зокрема він виділяє такі: послідовність засвоєння мови, спосіб засвоєння мови, важливість актуальної комунікації для індивіда та рівень володіння відповідними мовами. За двомовності йдеться про осіб, які засвоїли дві або більше мови ще з дитинства, спілкуючись із сім'єю, стверджує лінгвіст. Спосіб засвоєння мови може бути природним, коли мова вивчається у середовищі, та штучним, коли мову вивчають як іноземну через підручники та посібники. Крім того, вчений пропонує виділяти повний і частковий білінгвізм. Повний білінгвізм виникає, коли людина володіє обома мовами як рідними, а частковий — коли як рідною володіє лише однією мовою [15, с. 138].

Існує кілька класифікацій двомовності. Зокрема Л. Щерба виділяє такі види:

- *чиста*, коли між мовами, якими володіє білінгв, не встановлюється порівнянь, паралелей і переклад з однієї мови на іншу важкий або неможливий;
- *змішана*, коли друга мова засвоюється через першу і зазнає впливів першої [100, с. 313].

Т. Бурда виділяє білінгвізм *монокультурний* та *бікультурний*. *Монокультурний* присутній у випадках, коли засвоєння індивідом другої мови відбулося з утилітарною метою. *Бікультурний* білінгвізм притаманний людям, які змушені, крім першої, засвоювати ще й ту мову, яка домінує в суспільстві. Також цей білінгвізм притаманний особам, які засвоїли другу мову з культурно-пізнавальною метою. За бікультурного білінгвізму спостерігається високий ступінь володіння другою мовою. [14, с. 7].

Крім того, Т. Бурда виділяє *колективний або масовий* та *індивідуальний* білінгвізм. Індивідуальний білінгвізм збагачує людину додатковими знаннями та не призводить до послаблення само ідентифікації. Колективний білінгвізм у свою чергу сприяє втраті національної специфіки, руйнує менталітет нації [14, с. 8].

Цікавою є класифікація У. Вайнрайха, яка згодом знайшла підтвердження у наступних наукових розвідках. Дослідник виділяє такі види двомовності:

- *координативна*, коли йдеться про існування двох окремих мовних систем, вони мають свої семантичні бази, а граматичні категорії цих мов не залежать одна від іншої;

- *змішана*, коли дві мови зливаються в одну систему, семантична база є лише одна, а мови розрізняються лише на рівні поверхневих структур;

- *субординативна*, коли система другої мови цілком побудована на системі першої мови [15, с. 125].

С. Семчинський у своїх працях стверджує про наявність таких видів білінгвізму:

- *чистого або ідеального*, за якого мовні механізми у свідомості мовця існують без будь-якого зв'язку;

- *координативного* білінгвізм, коли білінгв використовує дві мови в різних ситуаціях і є умови для інтерференції в обох напрямках;

- *субординативний* білінгвізм, коли білінгв знає дві мовних системи не однаково і коли суспільний вплив сприяють використанню переважно однієї мови за рахунок іншої, а інтерференція в такому випадку відбувається лише в одному напрямку [71, с. 52-53].

Залежно від періоду, коли індивідом були засвоєні мови, науковці фіксують такі види білінгвізму:

- *дитячий*, який характеризується одночасним опануванням мови батьків і родичів та мови, яка поширена в іншому колективі;

- *дорослий*, коли йдеться про свідоме цілеспрямоване засвоєння лексичних та граматичних форм певної мови [38, с. 52-53].

Залежно від характеру поширеності виділяють таку двомовність:

- *односторонню*, яка репрезентує таку мовну ситуацію, в якій один з комунікантів володіє двома мовами, а інший – тільки однією з них. У такому випадку спілкування відбувається однією мовою;

- *двосторонню*, коли обидва комуніканти володіють обома мовами та обирають для спілкування одну з них залежно від ситуації [38, с. 73].

Т. Бертагаєв у своїх розвідках звертає увагу на ступінь володіння другою мовою. Опираючись на цю характеристику, мовознавець виділяє такий білінгвізм:

- *нормативний*, за якого характерне дотримання лексико-семантичних, граматичних та фонетичних норм рідної та іноземної мови;

- *однобічний*, коли комунікант у мовленні дотримується норм лише однієї з мов, найчастіше — норм рідної мови;

- *ненормований*, за якого мовцем у процесі спілкування порушуються частково або повністю лексико-семантичні, граматичні і фонетичні норми іноземної мови. [7, с. 84].

Ще одним критерієм, який лежить в основі класифікації двомовності, є порядок засвоєння мов. Дослідники пропонують таку класифікацію:

- *одночасний білінгвізм*, за якого дитина вивчає обидві мови від народження;

- *послідовний білінгвізм*, за якого діти засвоюють другу мову не в домашньому середовищі, а пізніше, наприклад, під час навчання у школі. [5, с. 87].

Українська дослідниця Н. Матвеева стверджує, що білінгвільна поведінка мовців різниться залежно від країни: «Двомовна ситуація в європейських державах кардинально відрізняється від нашої, української. Наприклад, багатомовними можна назвати Бельгію, де послуговуються нідерландською, французькою та німецькою мовами, Швейцарію, у якій функціонують ретороманська, французька, німецька та італійська, Фінляндію, де співіснують фінська та шведська мови, Канаду з її англо-французьким білінгвізмом, але для цих країн багатомовність не є руйнівною.

Натомість є такі мови, яким загрожує зникнення унаслідок низької їх конкурентоспроможності в ситуації білінгвізму» [54, с. 132].

Дослідники стверджують, що зазвичай причинами двомовності є екстралінгвальні чинники. Зокрема мовознавець Ю. Д. Дешерієв виокремив такі позамовні чинники білінгвізму:

- а) багатонаціональність держави;
- б) наявність районів змішаного проживання носіїв різних мов;
- в) трудові колективи з працівниками — представниками різних національностей;
- г) школи та заклади вищої освіти, де навчаються діти, які спілкуються різними мовами;
- ґ) сім'ї з батьками різних національностей;
- д) сезонні роботи, які збирають представників різних країн;
- е) міжнародні економічні, культурні, наукові, політичні контакти [28, с. 90].

Чинники, які описав мовознавець, безумовно мали місце у радянській мовній політиці. Втім Н. Матвеева стверджує, що у випадку з російсько-українською двомовністю у СРСР говоримо про негативне підґрунтя: «...такий білінгвізм був спрямований радше на знищення соціальної ідентичності населення, що втрапило під вплив радянської політичної машини» [54, с. 132].

Дослідниця зазначає, що можна характеризувати двомовність у широкому та вузькому сенсі: «У широкому сенсі білінгвізм – це володіння двома мовами, за якого мовець має певні знання з обох мов та може ними послуговуватися. Вузьке розуміння двомовності – це практика наперемінного використання двох мов, коли мовець унаслідок дії певних соціальних чинників може змінювати мовний код» [54, с.132].

Вартує зауваг і те, що мовна ситуація України різнилась територіально: південь на схід України характеризується активною або пасивною двомовністю. Часто представникам цих регіонів властивий перехід з однієї мови на іншу, навіть впродовж одного дня.

Необхідно зазначити, що сьогоднішні дослідники соціолінгвістичних явищ в Україні стверджують, що ми не можемо говорити про однорідність мовної ситуації на всій території нашої країни. На півдні та сході України склалися сприятливі умови для розвитку та функціонування масового білінгвізму. Переважна частина населення цих областей – хто на активному рівні, хто на пасивному – двомовна. Втім сьогодні державна політика робить незначні кроки до підвищення статусу української мови, що за позитивного правильного впливу сприятиме частішому використанню української мови.

Отже, білінгвізм є однією із характеристик мовної ситуації в Україні та великою проблемою, особливо у великих містах. Хоч білінгвізм і визначається деякими мовознавцями як позитивне явище, українські вчені стверджують про переважно негативний бік цього явища на території нашої держави. Українсько-російський білінгвізм є наслідком екстралінгвальних чинників, зокрема політичних впливів з боку Росії та здійснювався для асиміляції українського етносу з російським.

Аналіз мовної поведінки жителів України дозволяє характеризувати мовну ситуацію нашої країни не лише як білінгвальну, а й визначати її як диглосну.

Характеристика терміна «диглосія» у науковій думці не є однозначним питанням. Різні дослідники трактують це соціолінгвістичне явище по-різному.

Термін «диглосія» почав функціонувати у наукових розвідках у 1959 р. завдяки американському вченому Ч. Фергюсону. Цим поняттям мовознавець характеризував два або більше різновиди тієї самої мови, які використовують мовці за певних обставин. На думку дослідника, диглосія – це діахронно стабільний варіант білінгвізму. Описуючи диглосію, він спирався на функціональний розподіл варіантів арабської мови, німецької мови у Швейцарії, а також аналізував становище французької й креолу на Гаїті. Ці мовні ситуації передбачають уживання варіантів однієї мови, а не різних мов [91, с. 112].

Думки, висловленої Фергюсоном, дотримувався український мовознавець Ю. Жлуктенко. Він теж трактував диглосію як використання двох форм однієї і тої самої мови [30, с. 41].

Підтримку цієї думки знаходимо у працях О. Ахманової, М. Михайлова.

Згодом диглосію як мовознавчий термін почали трактувати по-іншому, сталося це завдяки підходу, який був розроблений Дж. Фішманом. Дослідник під диглосією розумів не тільки вживання різних форм однієї мови, але й різних мов. На думку Дж. Фішмана, диглосія існує не лише багатомовних суспільствах, які офіційно на законодавчому рівні визнають та визначають існування декілька мов, а і в суспільствах, що є багатомовними, бо вживають окремі діалектів, регістрів або функціонально диференційовані мовних різновидів будь-якого роду [101, с. 30].

А. Швейцер диглосією називає «взаємодію соціально протиставлених одна одній підсистем одної мови» [95, с. 481-482].

Н. Мечковська називає диглосію особливим видом незбалансованої двомовності [56, с. 253].

Важливою для детальнішого опрацювання диглосії є виокремлення Фішманом поняття *висока* та *низька* мова. Дослідник запропонував таку впорядкованість між ними:

1. Висока мова — класична, низька — простонародна. Дві мови є генетично пов'язаними.

2. Висока мова — класична, низька — простонародна. Дві мови не є генетично пов'язаними.

3. Висока мова — писемна або призначена для офіційного стилю, а низька є простонародною. Дві мови є пов'язаними генетично.

4. Висока мова є писемною або такою, що призначена для офіційного стилю, а низька є простонародною. Дві мови не є пов'язаними генетично [101, с. 29-38].

Н. Матвеева стверджує, що наступні дослідження диглосії у соціолінгвістичній думці базувалися на котрому з поглядів,

запропонованих мовознавцями. Різниця у розумінні цього явища полягає у трактуванні диглосії як уживання різних мов або як опис ситуації, де йдеться про використання мовцями різних варіантів однієї і тієї ж мови [55, с. 37].

Прийнято розглядати диглосію у таких аспектах:

- діалект — літературна мова;
- напівдіалект — літературна мова;
- розмовна мова — літературна мова;
- варіанти літературної мови — літературна мова;
- соціально-професійні аргі (сленги) — літературна мова [18а, 30-31].

Більшість соціолінгвістів дотримується думки, що мовна ситуація, за якої одночасно функціонують стандартна мова та її діалекти, не може бути розглянута як диглосія. Тому для досягнення порозуміння ситуацію, за якої йдеться про функціонування двох мов, прийнято називати диглосією, а коли це ситуація, де є одна мова, але два її варіанти — внутрішньомовною диглосією [55, с. 37]..

Доповнює таку думку американський учений Х. Клосс, який пропонує розмежування диглосії на зовнішню та внутрішню. Зовнішньою мовознавець називає ту, яка виникає між неблизькоспорідненими мовами, а внутрішньою вважає ту, за якої йдуться про кілька діалектів однієї мови або про мови, що є спорідненими між собою[102, 135-146].

Важливим етапом у розвитку теоретичної характеристики диглосії є виділення ознак, які зумовлюють появу диглосії та подальше функціонування. Так, Ч. Фергюсон назвав дев'ять ознак, виокремлюючи які можемо визначити мовну ситуацію як диглосну. Зокрема дослідник зазначив такі:

- 1) два мовні коди спеціалізовані на виконанні конкретних функцій;
- 2) більш уживана мова завжди є престижнішою;
- 3) престижна мова має багату літературну спадщину;
- 4) мовний код із меншим престижем часто є першою засвоєною мовою;
- 5) престижніший код підтримується формальним його вивченням та є стандартизованим;

- 6) використання і функції обох мов є діяхронно стабільними;
- 7) граматична структура престижнішого коду є більш розвиненою;
- 8) лексичний склад обох кодів є схожим, але в престижнішого він характеризується більшою кількістю одиниць;
- 9) фонологія престижного коду спочатку належала підсистемі вторинного [91, с. 20–21].

Білоруська дослідниця Н. Б. Мечковська визначає інші причини, щоді характерними для диглосії:

- 1) функціональний розподіл мов, за яким одну використовують у «високих» сферах, іншу – у побутовому спілкуванні;
- 2) престиж високої книжної мови;
- 3) надетнічний характер престижної мови;
- 4) штучний (шкільний) характер вивчення престижної мови [56, с. 171–172].

Схожим поглядом до характеристики диглосії Н. Мечковською є наукові розвідки, здійснені Т. Бурдою, яка вважає, що за диглосної ситуації домінувати буде та мова, яка охоплює ширше коло сфер функціонування або переважає в більшій кількості сфер суспільного життя, тоді як додатковою мовою мовознавця визначає ту, яка характерна лише для деяких суспільних сфер, або ту, яка переважає лише в окремих сферах. Домінантній мові, вважає мовознавиця, притаманний високий рівень престижності, комунікативної значущості, вона формує у свідомості індивіда свій певний позитивний образ, їй притаманна орієнтація на обов'язкове засвоєння, а розподіл сфер функціонування між двома мовами залежить передусім від зовнішньолінгвістичних чинників (політичних, соціально-економічних, культурних), диглосної політики й підтримується диглосною ідеологією, яка поступово виробляє суспільні стереотипи щодо двох мов у свідомості мовців [14, с. 21].

Побутує у науковій думці і твердження про те, що білінгвізм та диглосія можуть поєднуватися та виступати репрезентаторами мовної ситуації одного і того ж суспільства.

Дж. Фішман у своїх розвідках характеризує такі мовних ситуації, коли йдуться про білінгвізм, диглосію та про поєднання цих двох соціолінгвістичних явищ:

- коли в суспільстві є білінгвізм та диглосія, а функціональне призначення мов відрізняється;
- коли у суспільстві існує лише диглосія, різні групи людей спілкуються різними мовами, які існують окремо одна від одної;
- коли у суспільстві існує лише білінгвізм, спілкування якоюсь мовою не визначається функціонально;
- коли суспільство є виключно одномовним [101, с. 30-37]..

Відтак Н. Матвеева у своєму дослідженні української мовної ситуації виділяє основні ознаки диглосії: «основними ознаками диглосії є свідомо оцінка кожної мови та закріплення їх за конкретною комунікативною сферою». В основі цього поняття, стверджує дослідниця, лежить усвідомлене ставлення до кожної з мов та їхня диференціація за кількома ознаками [55, с. 134]. Мовознавиця виділяє такі ознаки: престижна – непрестижна, офіційна – неофіційна, висока – низька. Отже, дві мови за диглосної ситуації обов'язково зазнають оцінного протиставлення у свідомості індивіда, на відміну від білінгвальної ситуації, за якої мовці рівноправно послуговуються двома мовами в різних ситуаціях спілкування. Тому для кращої диференціації цих понять Н. Матвеева пропонує кваліфікувати білінгвізм як наперемінне використання двох мов у суспільстві, а про диглосію говорити як про свідомий вибір конкретної мови задля досягнення комунікативного успіху» [55, с. 134].

Отже, мовна ситуація в Україні зумовлена соціально-політичними умовами перебування нашої держави у СРСР та її колоніальним минулим. Основними маркерами мовної ситуації нашої держави є білінгвізм та диглосія, особливо коли йдеться про ситуацію у великих містах. Зауважимо, що диглосія та білінгвізм в українській мовній ситуації доповнюють одне одного, тобто не йдеться лише про одне або друге на окремих територіях, а про поєднання цих явищ, адже попри вільне володіння українською та

російською мовою, свідомість мовця диференціює, який мовний код обрати для певної комунікативної ситуації.

РОЗДІЛ 2. Аналіз мовної поведінки студентів київських закладів вищої освіти

2.1. Мовна поведінка українців в умовах екзоглосності

Мовна поведінка представників якогось суспільства безпосередньо пов'язана з мовною політикою, яку здійснює держава, в якій це суспільство проживає. Формально державною мовою в Україні є українська, втім функціонування російської спостерігається не лише на побутовому рівні представниками національних меншин. Оскільки в часи СРСР основною мовою адміністративних послуг та діловодства була російська, викоринити наслідки такої колоніальної політики не вдалося і сьогодні, за майже 30 років незалежності нашої держави.

Витоки формування мовної ситуації в Україні, на думку Л. Масенко, сягають ще XVII століття та зумовлені політикою Російської імперії, до складу якої тоді увійшли наші землі [45, с. 9].

О. Ткаченко зауважує, що всебічні наступи та впливи на українську мову з часів незалежності та заміною її на російську було зроблено не лише практичними засобами: «Наступ на українську мову здійснюється двома шляхами — шляхом безпосередніх практичних дій (витісненням української мови російською у пресі, на телебаченні, у книговидавництві, рекламі, політичному й економічному житті) і шляхом систематично влаштовуваних кампаній на підтримку подібних дій, під час яких обґрунтовується потреба запровадження в Україні російської мови як другої державної або навіть робляться спроби зробити українську мову необов'язковою в окремих ділянках (зокрема, вивчення її в закладах освіти) [82, с. 266].

Л. Масенко стверджує, що неоднорідна мовна ситуація в Україні пояснюється історично, оскільки західні області увійшли до складу СРСР пізніше, тому і зазнавали русифікації менше часу [45, с. 97].

Опрацьовуючи дані перепису населення 1917 року у Києві, дослідники наводять дані, за якими українці складали лише трохи більше 12% від всього населення. 75% цих людей використовувало українську як головну мову

комунікації. Росіян, за свідченнями цього перепису, жило у столиці трохи більше 50% [70, с. 160-161].

Характеризуючи передумови сучасної мовної ситуації в Україні, Ю. Шевельов відзначає асиміляційну більшовицьку політику та стверджує, що політика українізації не утверджувала статус української мови як засобу офіційного спілкування [96, с. 177].

Описуючи мовну ситуацію української столиці, Києва, Н. Шумарова зауважує, що ХХ століття стало часом переходу від офіційної ендоглосної до офіційної екzogлосної мовної ситуації, в якій відзначається потужність російської мови як головного засобу спілкування [99, с. 68].

Згідно з даними останнього перепису, Україну населяє 77, 8% українців за національністю. У жодному з регіонів кількість росіян не перевищує кількість українців, тому зрозуміло, що питання про другу державну мову не має права бути піднятим на законодавчому рівні. Втім дані перепису свідчать, що не лише представники інших національностей не обирають рідною мовою українську, а й самі українці. Перепис зафіксував, що українську мову назвали рідною лише 67,5% населення, російську у цьому питанні обрало 29, 6% [22].

Такі результати свідчать про екстралінгвальні впливи, здійснені стосовно мовної ситуації в Україні. Л. Масенко слушно зазначає, що «нинішня двомовна ситуація України сформувалася як перехідний етап у незавершеному асиміляційному процесі перетворення українськомовної спільноти на російськомовну, здійснюваному з метою розчинення української нації в російській» [89, с. 11].

Е. Огар, аналізуючи лінгвістичні особливості на всій території України, виділяє три регіони, мовна ситуація яких внаслідок історичних та суспільних обставин відрізняється: західні області України є слабо русифікованими (Рівненська, Волинська, Тернопільська, Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька, Закарпатська області); північні і центральні області дослідниця вважає русифікованими на середньому рівні (Хмельницька, Вінницька, Житомирська, Київська, Чернігівська, Сумська, Полтавська, Черкаська,

Кіровоградська області), високий рівень русифікації характерний для південних і східних областей (Одеська, Миколаївська, Херсонська, Дніпропетровська, Запорізька, Харківська, Донецька, Луганська, Крим) [62, с. 11].

Н. Матвеева зазначає, що мовна диференціація впливає і на диференціацію поглядів: «Розрізняються регіони також і в аспекті прихильності до певних політичних партій і гасел, через що всі передвиборні кампанії орієнтовані на певних виборців, умовну лінію якого можна провести між Правобережжям і Лівобережжям. У передвиборних агітаціях кандидатів питання мови завжди посідає чи не одне з перших місць. Тимчасом як для виборців Півдня і Сходу обіцяють надати якийсь статус російській мові, для Заходу – утвердити українську. Через це мовне питання часто стає об'єктом маніпуляцій і пропаганди, а така роз'єднаність суспільства стоїть на заваді державотворчим процесам у країні» [55, с. 102-103].

Дані останнього Всеукраїнського перепису населення сьогодні вже не такі актуальні, бо здійснені ще у 2001 році, а це вже 20 років тому. Проте сучасні події із анексуванням українських територій Росією не дають можливості провести перепис зараз. Наступний такий глобальний перепис, який дасть змогу детальніше проаналізувати динаміку поширення української мови, заплановано розпорядженням Кабінету Міністрів України на 2023 рік. Проте за останні кілька років було проведено кілька масових соціологічних опитувань мешканців України. Результати цих анкетувань дозволяють аналізувати мовну ситуацію у нашій державі.

Згідно з даними соціологічного опитування, здійсненого у межах проєкту INTAS у 2006-2008 роках, українську мову як рідну визначали 55,5% опитаних, російську ж обрало 32%. Така ситуація, за оцінкою дослідників, є свідченням процесів асиміляції мови і культури, бо у 2001 році, як свідчить перепис, російську мову як рідну обрало лише 14,8% населення.

Позитивну динаміку у бік утвердження демографічної потужності української мови спостерігаємо після Революції Гідності. Події Майдану та згодом розпочатої Росією війни стали приводом для переосмислення

багатьох питань, мовних зокрема. Масові опитування в межах фонду проєкту Фонду Фольцфаген зафіксували це. Російську мову рідною обрало 17, 3% респондентів, українську ж визначили як рідну 63,8% опитаних. Втім такі результати частково можуть бути пов'язаними із анексією Росією частини територій нашої країни.

Опрацювання соціолінгвістичних праць дало змогу Л. Масенко простежити тенденцію до зменшення демографічної потужності української мови. Дослідниця проаналізувала показники використання української та російської мов на прикладі трьох поколінь мешканців України та прийшла до висновку про зменшення спілкування українською на 2,3% та збільшення спілкування російською на 9,3%. Лінгвістка відзначає частину респондентів, які обирають зараз головною мовою спілкування російську, пройшовши перед тим родинне спілкування і російською, і українською[46, с. 102].

Аналізуючи різні соціологічні опитування, мовознавці прийшли до висновку, що період незалежності України позитивно вплинув на поширення української мови в західних та центральних областях нашої країни (на 27% зросла кількість осіб, які вказують рідною мовою російську, ніж це було до незалежності), проте це кількість зросла на 33,2% в східних та південних областях [72, с. 51-55].

Дані опитування ТОВ «Перша рейтингова система, що було здійснено у 2017 році за підтримки Фонду «Фольксваген», «Бі- і мультилінгвізм: між інтенсифікацією та вирішенням мовного конфлікту. Етнолінгвістичні конфлікти, мовна політика та контактні ситуації у пострадянських Україні та Росії» зачепили питання ставлення респондентів до української мови і чи вплинули такі політичні події як Революція Гідності та війна з Росією на ставлення до української і російської мов. Згідно з результатами цього масового анкетування, 61,2 % не змінили своє ставлення до української мови, до російської так, як і до 2014 року, ставляться 73,8% респондентів.

Крім цього, анкетування дало змогу українцям самостійно оцінити, чи збільшилася демографічна потужність української мови і чи зменшилася така потужність російської. Згідно з опрацьованими даними, понад половина

опитаних (52, 2%) вважає, що українську мову почали використовувати у більшому обсязі, ніж це було раніше. Варто зауважити, що 61,1 респондентів стверджують, що побутування російської у всіх сферах суспільного життя не змінилося. Проте можна відслідкувати позитивну динаміку використання української мови, якщо порівняти ці дані з анкетуванням, яке було здійснено в межах проєкту INTAS. У 2006 році 44,6% респондентів відзначили покращення становища української мови. Тобто цей показник зріс на 8%.

Проблемним, на наш погляд, є нерозуміння та невизнання нашими співгромадянами наявності мовного конфлікту. На запитання про це майже 47% українців відповіли, що мовного конфлікту немає.. Варто зазначити, що понад половина українців (54,3%) вважає, що українська і російська мова співіснують на території України мирно. Крім цього, 52, 4% визначає, що таке співіснування жодним чином не впливає на територіальну цілісність України. Тобто можемо зрозуміти висновок, що анексування українських територій Росією не є наслідком відсутності мовної політики, яку мала б здійснювати Україна у цих регіонах. Але варто зазначити, що майже 75% відзначають, що мова співвідноситься не лише з культурою, а й впливає на національну єдність та є одним з атрибутів державності.

Вартують зауваг і результати про використання російської мови в тому обсязі, який є. 45% респондентів вважають такий стан нормою та не вбачають у цьому проблеми. Але якщо порівнювати результати із 2006 роком, то на 10% зросла кількість людей, які бажають збільшити обсяг використання української мови у всіх сферах життя суспільства.

Ще однією важливою характеристикою сучасної мовної ситуації в Україні є суржик. Опрацювання цього явища у мовознавчих працях розпочалося з 20-30-х років ХХ століття з робіт О. Курило, І. Огієнка, О. Синявського та ін. Сучасні мовознавці активніше займаються опрацюванням суржику. Детальніше опрацювання цього соціолінгвістичного явища знаходимо у працях Л. Масенко, О. Сербенської, Л. Ставицької, О. Рудої, В. Труба.

Л. Масенко пише про суржик зокрема і крізь призму радянської імперської політики, здійсненої стосовно української та білоруської мов, та визначає суржик і трасянку як «результат тривалого контакту домінантної мови загальноімперського поширення з підлеглими та утискуваними російською та білоруською мовами» [47, с. 7].

Опитування у 2006-2008 році, здійснені у межах проєкту INTAS, зафіксували, що населених пунктів, де спілкуються більшість населення у повсякденному мовленні використовує суржик, є 9,7% .

Результати опитування, здійснені у межах проєкту Фонду Фольксваген, зафіксували 16% населених пунктів, де суржик є основним засобом спілкування.

Територіальні показники поширення цього явища, оцінені опитуваннями, дають такий розподіл результатів: представники суржикомовного населення складають 15,1% у північних областях та 11,6% у центральних, західні області переважно суржик не обирають.

Варто відзначити і політику, яку сьогодні провадить Україна для зміцнення позицій української мови. 25 квітня 2019 року Верховна Рада України ухвалила закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Згідно з цим законом, обов'язковою мовою у державному комунальному, освітньому, медичному, мистецькому секторах, а також у транспорті, закладах харчування має бути українська. Закон не поширюється на сферу приватного спілкування. Також зазначається, що забезпечується функціонування мов національних меншин, згідно з Європейською хартією регіональних мов і мов нацменшин.

Отже мовна ситуація в Україні обумовлена історичними передумовами, перебуванням України у складі колоніальних держав та політикою русифікації, здійсненої для асиміляції української мови. З часів незалежності нашої держави помічаємо хоч незначну, але позитивну динаміку у бік поширення демографічного потенціалу української мови. Згідно з соціологічними опитуваннями, проведеними за останні роки, робимо висновки, що мовне питання в Україні і досі не є активно обговорюваним.

Функціонування російської мови як у публічному, так і у приватному просторі залишається важливою проблемою нашого сьогодення. Втім відслідковуємо певну позитивну динаміку у бік збільшення використання української мови, що відтепер підтримується і на законодавчому рівні.

2.2. Мовна ситуація української столиці

Мовна ситуація столиці є важливим питанням, яке потребує опрацювання у соціолінгвістичних розвідках. Цікавість до цієї теми зумовлена унікальністю мовної поведінки мешканців української столиці. Мовні процеси, які характерні для столиці, певним чином описують мовну ситуацію всієї України, що зумовлено міграційними процесами всередині нашої країни. Та варто зазначити, що часто власний мовний код мовці можуть сприймати не таким престижним, особливо якщо походять з малих населених пунктів та йдеться про діалект чи суржик. Тому для населення Києва характерне білінгвальна та диглосна мовна поведінка. Крім того, поширеним є сприйняття столиці як певного орієнтира у багатьох питаннях, мовних зокрема. Л. Масенко стверджує, що як говорить столиця, так говоритиме вся Україна [43, с. 20].

Опрацюванням мовної поведінки населення української столиці займалися такі лінгвісти: Л. Залізняк, Л. Масенко, О. Соколова, Н. Матвеева, О. Тараненко, Н. Трач, Т. Бурда.

Характеризуючи мовну ситуацію у Києві сьогодні, Н. Матвеева вказує на досить низький рівень демографічної потужності української мови: «...Київ, будучи столицею України, поки що не став центром української мови, а, навпаки відбиває всі суперечності мовного й культурного розвитку держави» [55, с. 113].

Дані Всеукраїнського перепису населення, що був здійснений у 2001 році, фіксували такий національний склад населення української столиці: українців проживало 82,2% від всіх мешканців, росіян — 13,1%, 4,7% розділяється між представниками інших національностей.

Аналізуючи проміжні дані переписів населення, фіксуємо, що з кожним роком кількість українців у столиці зростала, тоді як росіян — зменшувалася. У 1897 році українці склали лише 22,2% від всього населення, представників російського етносу проживало у Києві майже вдвічі більше — 54,2%. За понад сто років, у 1989, українців у Києві проживало вже 72, 5%, росіян — 20,9% [151, с. 39].

Згідно з даними останнього Всеукраїнського перепису населення, рідною мовою визначило 72,1% населення Києва, російську у відповіді на це запитання вказали рідною 25,3%. Втім варто зауважити, що ті мовці, які вказали рідною українську, часто є білінгвами та послуговуються у повсякденні не лише рідною мовою.

Описуючи мовну поведінку київського населення, О. Соколова виділила 9 груп., що описують те, як спілкуються кияни:

- особи, які вільно володіють українською та російською мовами;
 - особи, які вільно володіють українською та російською мовами, використовують суржик;
 - особи, які вільно володіють українською мовою, російська — друга мова;
 - особи, які вільно володіють російською мовою, українська — друга мова;
 - особи, які вільно володіють українською мовою, російська мова є другою з використанням суржику;
 - особи, які вільно володіють українською мовою з використанням суржику;
 - особи, які вільно володіють російською мовою з використанням суржику
- [76, с. 45].

Варто зазначити, що одна із цих груп виявилася непродуктивною — особи, які володіють українською мовою з використанням суржику. Наявність таких мовців зафіксовано лише поза межами Києва, але не у самій столиці [76, с. 45]

Опрацювавши результати опитувань, О. Соколова прийшла до висновку, що найбільша кількість респондентів належить до групи осіб, які володіють українською та російською мовами, що складає 72, 34% від всіх респондентів. Майже 45% з них зазначили, що їм однаково комфортно

спілкуватися українською та російською мовами, решта відповідей розділилося приблизно навпіл на користь комфортнішого спілкування або українською, або російською [76, с. 45].

Такі результати свідчать про масову білінгвальну мовну поведінку мешканців української столиці. Н. Матвеева зазначає, що опрацьовані дані змушують говорити про диглосний характер білінгвізму серед населення Києва, бо «вибір мови спілкування є свідомим і залежить від поставленої мети» [55, с. 155].

У 2000 році центр «Громадська думка» здійснив масове опитування киян. Дані опитування свідчать про високий відсоток російськомовного населення та низький рівень демографічної потужності української мови. Російську мову як головний засіб повсякденного спілкування обрало 52,5% киян, українську ж обрало лише 14,% відсотків. Варто відзначити, що лише 4,3% використовували виключно українську, решта зазначали, що використовують її в більшості ситуацій. 32% респондентів вказали, що використовують і російську, і українську.

Аналіз цих результатів дав підстави визначати цю ситуацію асиметричною українсько-російською двомовністю, де домінує російська мова [34, с. 23].

У ході цього опитування респондентам було запропоновано відзначити, якою має бути мовна ситуація столиці надалі. 62% вважають, що комунікативний простір Києва і надалі має залишатися білінгвальним. Крім цього, двомовною мовну ситуацію української столиці на той час вважало 55,5%. [34, с. 31].

Можемо зробити висновок про існування диглосії у мовному просторі Києва у 2000 році, де мовою офіційного спілкування переважно була українська, а поза офіційними установами мовці частіше послуговувалися російською [34, с. 21].

Н. Матвеева зазначає, що ХХІ століття визначається зміною головної ознаки під час розподілу мов: опозиція *високе-низьке* на початку століття відрізнялося більшою помітністю, ніж сьогодні [55, с. 117].

Респонденти, які брали участь у опитуванні у 2000 році не вважали українську мову престижною. 25% не змогли дати відповідь на питання, чи є престижним спілкування українською мовою. Можемо відзначити, що у 2017 році ситуація зазнала змін: Н. Матвеева стверджує, що тепер головною ознакою українсько-російської диглосії є протиставлення ознак формальність-неформальність спілкування, а не престиж певної мови, яку обирає мовець сьогодні [55, с. 117].

Інститут НАН України, описуючи комунікативний простір Києва, у 2007 році фіксує, що вдома російську мову використовує 56,3%, українську — 30,2%. Втім поза межами домашнього спілкування кількість мовців, які спілкуються російською, зросла аж до 64,6%. Виключно українську у неформальній комунікації вживало лише 27,1% респондентів. Дослідники зробили висновок, що ще 8% респондентів переходили на російську поза межами домівки. Також результати опитування зафіксували, що і в офіційній комунікації ситуація з українською мовою була невтішною — нею послуговувалися лише 38,1% опитаних, російську ж використовували аж 53,5% респондентів [19, с. 39-44].

Такі дані свідчили про високий рівень використання російської мови в офіційному та неофіційному спілкуванні, адже, оцінюючи комунікацію працівників державного та громадського сектору, 35,4% киян стверджували, що українська чи російська мова — це вибір працівників, хоч такі питання регламентують закони України та зобов'язують спілкування державною мовою. Опитування засвідчило, що використання російської та української мов у цих сферах відбувалося приблизно порівну, а більшість працівників послуговувалися то однією, то іншою мовами [19, с. 140].

Ще одним опитуванням, яке знову стало відображенням диглосного характеру двомовності української столиці стало всеукраїнське опитування, здійснене у 2013 році. Згідно з даними, 66,3% киян вважають рідною українську мову, російську обрало 9,2% опитаних мешканців столиці, українську та російську — 23,7% [8, с. 71].

Зросла і комунікативна потужність української мови у сфері освіти та сфері надання державних послуг. Результати досліджень показують, що понад 90% киян підтверджували ідею про використання української у формальній комунікації та вважали доречним робити її вивчення обов'язковим у навчальних закладах [8, с. 77]. Н. Матвеева стверджує, що у цих роках вже були закладені підвалини сприйняття української як основної мови формального спілкування [55, с. 128].

Детальне дослідження інтерпретації мовних питань у свідомості населення української столиці здійснила у 2017 році Н. Матвеева, здійснивши фокус-групові дослідження. Дослідниця проаналізувала, наскільки кияни орієнтуються у законодавчих актах, які стосуються мовних питань. Примітно, що самі ці питання дуже обговорювані у суспільстві, викликають реакцію та часом супротив. Згідно з результатами дослідження, більшість киян не вбачає проблеми у двомовності України, а мовні питання вважаються спекулятивними та провокативними. Наприклад, популярною є думка про те, що мовні питання піднімаються у державі тоді, коли намагаються відвернути погляд від проблем соціальних чи економічних, а причинами конфліктів є інтерпретація в ЗМІ, а не сам білінгвізм [55, с. 133].

Побутує також думка про те, що причиною війни, яку розпочала Росія, є саме бажання надміру українізувати східні області України та збільшити на цих територіях потенціал української мови [55, с. 134].

Варто відзначити і думки киян про рідну та державну мови. Рідна мова, на думку населення української столиці, це та, якою розмовляють батьки, і та, яка була засвоєна з дитинства. Хоч представники старшого покоління пов'язують рідну мову з мовою Батьківщини. Державною мовою ж визначають і ту, яка рідна, і ту, яка є прийнятною та основною у сфері формального спілкування, офіційного спілкування [55, с. 136].

Важливими є зафіксовані дослідницею результати про регіональну мову. Саме це питання впродовж великого проміжку часу дуже гостро стояло у суспільстві, час від часу до нього знову повертаються перед виборами. Згідно з результатами фокус-групових опитувань, практично всі учасники

вважають, що найдоцільніше мати лише одну державну мову — українську, вона ж має бути основною мовою документів. Також респонденти схильні вважати, що мовою меншин має бути визнана та, де на певній території нею спілкується понад 10% мешканців [55, с. 137].

Одним із найважливіших маркерів диглосної поведінки є розмежування у свідомості мовця престижної та непрестижної мови. Запитуючи про престиж української мови, респондентів просили звернути увагу на те, чи змінився він після Революції Гідності. Варто зазначити, що молоді люди вказують негативну відповідь на це запитання, суспільно-політичні події не мають вагомego впливу на престиж мови, на їхню думку. Але кардинально іншими є відповіді представників старшого покоління, російськомовні з народження люди кажуть, що події на Майдані Незалежності вплинули на їхнє сприйняття мови, їм захотілося краще вивчити українську, а до молоді, яка щоденно використовує українську, вони ставляться з повагою [55, с. 137-138].

Отже, Київ як столиця України відрізняється високим рівнем русифікації комунікативного простору. За останні 100 років кількість українців у нашій столиці зросла, зростає і кількість української мови, втім основною мовою неофіційного спілкування залишається російська.

2.3.Диглосія у студентських середовищах (на матеріалі опитувань 2021 року)

Покоління нинішнього студентства народжене вже за часів незалежності України, на період його дитинства та юності випало чимало суспільно-політичних обставин, які в той чи інший спосіб впливали і на мовну ситуацію в країні, формували тенденції та вектори розвитку. Дослідники стверджують, що якщо на початку століття українсько-російський білінгвізм визначався зміною мовного коду українськомовних з народження людей на російську, то сьогодні маємо ситуацію протилежну — російськомовні з народження переходять на українську [55, 154]. Аналізуючи комунікативний простір молоді, В. Кулик виділяє фактори, що привели до

таких змін: 1) навчання українською мовою у закладах освіти сприяло кращому засвоєнню української, ніж це було у попереднього покоління; 2) зміна середовища, в умовах якого формувалися молоді люди; 3) вплив вікового чинника, через який молоді люди змогли швидше та якісніше опанувати українську та наявність комунікативних практик, де довелося її вживати [42, 248].

Мовлення молодих людей вирізняється активною реакцією на всі зміни в суспільстві, геополітичному стані, в процесах глобалізації. Дослідники визначають мовлення сучасних студентів як динамічне, багате на запозичення, новотвори, характерне для нього вживання елементів суржику та навіть фразеологічних одиниць [93, 14-15].

Наше дослідження стосується наявності диглосії у комунікативному просторі столичних ЗВО. Опитування, проведені у кількох університетах Києва, допоможуть краще зрозуміти, за якою мовою які функції закріплені у свідомості мовців-студентів, що здобувають освіту в українській столиці, вживання якої мови вважається більш престижним у певній мовленнєвій ситуації, як оцінюють становище української та російської мов самі молоді люди та залежно від яких обставин змінюють мовний код і чи змінюють його взагалі.

Аналіз мовної поведінки студентів, які навчаються у Києві, відображає динаміку поширення української мови не лише у столиці, а й на решті територій України, звідки молоді люди приїхали на навчання. Відстеження демографічної потужності української мови на сучасному етапі дозволить проаналізувати, чи впливає суспільно-політична ситуація на вибір мови молодими людьми. Крім цього, опис сучасної мовної ситуації у середовищі студентів дасть змогу спрогнозувати, яким буде комунікативний простір не лише Києва, а й всієї України надалі. Також зможемо простежити, в яких сферах суспільного життя переважає українська мова, а де частіше вживають російську та чи залежить вибір мови респондентом від того, якою мовою спілкується співрозмовник. Варто зазначити, що опитування зачепило і теми, які стосуються, якою мовою споживають контент студенти: чи принциповим

для них є вибір мови, якою написана книга чи озвучено фільм. Результати дадуть змогу простежити, чи змінився комунікативний простір у студентських середовищах міста Києва за останні 13-15 років. Для цього використовуємо дані соціологічного опитування, яке проводилося у 2006-2008 році у межах проєкту INTAS «Мовна політика в Україні: антропологічні, лінгвістичні аспекти та подальші перспективи», дані Всеукраїнського перепису населення, дані соціолінгвістичного дослідження, проведеного за підтримки Фонду «Фольксваген» у межах проєкту «.«Бі- і мультилінгвізм: між інтенсифікацією та розв'язанням мовного конфлікту. Етнолінгвістичні конфлікти, мовна політика та контактні ситуації в пострадянських Україні та Росії» у 2017 році.

У 2021 ми провели анкетування серед студентів київських університетів. В опитуваннях брали участь молоді люди, які навчаються у таких київських ЗВО: Національний університет «Києво-Могилянська академія», Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Національний технічний університет «Київський політехнічний університет імені Ігоря Сікорського», Київський національний економічний університет імені Володимира Гетьмана, Національний медичний університет імені О. Богомольця.

Респондентами виступили студенти різних курсів та спеціальностей, які навчаються у цих університетах.

Вікова категорія опитаних — від 17 до 25 років. Обсяг нашої вибірки становить 344 студента. Зокрема чоловіки складають 46% всіх респондентів, а жінки — 54%.

Усі студенти є українцями за національністю та походять з різних регіонів України. Зокрема представники західних областей України складають 32%, східних — 17%, вихідцями із північних областей є 7% респондентів, південних — 6%, центральні території нашої держави презентують 9% студентів. Важливу частку опитаних становлять корінні кияни — 29%.

Рідна мова

Результати опитувань респондентів, які стосувалися рідної мови, відображають ситуацію, характерну для нашої країни загалом — представники заходу України обирають рідною мовою українську, представники сходу — російську. Відповіді студентів, які походять із центру та півночі України унікальніші, бо найчастіше такі молоді люди (62%) обирали варіант «інше» та вказували рідною мовою суржик, хоч серед запропонованих варіантів суржику не було. Решта респондентів із цих регіонів вказували українську та російську практично порівну: 20 % обрали українську, а 18% — російську.

Ситуація із корінними киянами досі свідчить про високу русифікованість столичного населення: 76% опитаних студентів, які народилися у Києві, обрали рідною мовою російську. Решта респондентів вказували або українську (32%), або суржик (2%). Результати опитувань представників західних областей України і досі є транслятором найконцентрованішого україномовного середовища — 93% опитаних обрали рідною мовою українську.

Такий стан справ не суттєво відрізняється від 2006-2008 років. Згідно з результатами опитування, яке відбувалося в межах проєкту INTAS «Мовна політика в Україні: антропологічні, лінгвістичні аспекти та подальші перспективи», українську мову на західних територіях України рідною вважає 91,6% респондентів, 80,8% — у центральних областях, 67,5% — у північних, 25,8% — у східних та 29,5% — у південних. Л. Масенко вважає, що така ситуація зумовлена політикою русифікації, яка розпочалася ще Радянським Союзом та продовжується на території України і за часів незалежності. [46, с. 104].

Порівнюючи результати наших анкетувань із результатами опитувань 2006 року, робимо висновок про динаміку поширення української мови за останні 15 років. У 2006 на питання «Яку мову ви вважаєте своєю рідною мовою?» 55,5% опитаних відповіли, що українську. Російську обрало 32% респондентів, 11,1 вважають рідними обидві мови: і українську і російську. 1,4% вказали рідною мову іншу.

Дані наших опитувань хоч і відображають ситуацію, характерну для країни загалом, бо респонденти є вихідцями з різних населених пунктів, але все ж фіксують відповіді лише однієї соціальної групи — студентства. Згідно з результатами нашого анкетування, українську рідною назвало майже 46% опитаних, російську — 37, 8%, практично 14% відповіддю на це запитання вказує суржик.

Крім того, 2,1% вказали, що і російська, і українська мова є рідними.

Фіксуємо ще такі одиничні результати: *«батьки спілкувались російською, але я рідною вважаю українську, хоч і почала нею спілкуватися у дорослому віці»*, *«мова роду колись була українська, але перша вивчена мною — російська»*, *«ну фактично базова мова з дитинства російська, але я не можу назвати її РІДНОЮ, рідна все одно українська»*.

Отже, хоч результати нашого опитування зафіксували меншу кількість відсотків населення, яке вважає свою рідною мовою українську, великий відсоток опитаних спостерігає та визначає наявність суржику на територіях, звідки вони родом. Бачимо, що переважає українська мова у західних областях, а найбільш русифікованим є населення столиці.

Також робимо висновок, що не завжди у свідомості мовців рідна мова ототожнюється з першою засвоєною, що відобразилося в коментарях респондентів

Мова побуту

Важливим аспектом, який охоплює питання нашої анкети, є питання про те, якою мовою респонденти спілкуються у побуті зараз. Часто студенти проживають не самі, тому залежно від оточення можуть змінювати мовні коди. Також залежно від соціально-політичних та інших обставин спостерігається зміна основної мови спілкування. Після Революції Гідності та початку війни помічаємо посилення українофільських та патріотичних настроїв, особливо серед молодшого покоління громадян нашої країни, тому цікаво, чи відобразилося це на мовній поведінці студентів та чи пов'язують вони анексування територій України з переважанням російської мови у тих місцях.

Наше опитування відображає таку динаміку поширення української мови у побуті студентів: 44, 2% відзначило, що спілкуються у побуті українською, 33,3% обрало варіант «російська мова», суржик обрало менше респондентів, ніж у питанні про рідну мову, а саме — 8%. Варто зазначити, що варіанти про суржик супроводжуються коментарями *«на жаль, суржик»*, *«з родиною все ще суржиком, хоч поза домом стараюся використовувати українську»*. Крім того, 13,3% зазначили, що у побуті використовують і українську, і російську мови. 2,2% респондентів зазначили, що у побуті використовують ще й інші мови: англійську, італійську, польську. Зроблено це для кращого засвоєння цих іноземних мов.

Згідно з результатами опитування, яке відбувалося в межах проєкту INTAS «Мовна політика в Україні: антропологічні, лінгвістичні аспекти та подальші перспективи», у 2006-2008 роках українською мовою побутового спілкування визначило 35,3% респондентів, 40,3% у повсякденному житті спілкуються російською, а і українською, і російською мовами спілкуються 20,4%, суржик як основний засіб побутового мовлення визначило 3,1% опитаних.

На основі цих результатів можемо визначити, що сьогодні частота використання молодими людьми суржику як засобу побутового спілкування зменшується. Якщо у питанні про рідну мову суржик зазначало 14% опитаних, то засобом повсякденного спілкування його обрало лише 8%. Зумовлено це насамперед, на нашу думку, непрестижністю суржику і діалектів у середовищах молодих освічених людей.

Зростає інтерес молодих людей до іноземних мов, цікавими є відповіді про використання таких мов у побутовому спілкуванні, раніше такі тенденції серед українців за походження не фіксувалося. Варто зазначити, що такі відповіді характерні насамперед для студентів, які вивчають ці мови в університетах та намагаються практикувати їх для кращих результатів, тому використання цих мов не відбувається на постійній основі та не з усіма співрозмовниками.

Порівнюючи відповіді із результатами проєкту INTAS «Мовна політика в Україні: антропологічні, лінгвістичні аспекти та подальші перспективи» у 2006-2008 роках, простежуємо позитивну динаміку поширення української мови: якщо у 2006-2008 роках у побутовому мовленні її обирали лише 35,3% респондентів, то наше анкетування фіксує збільшення кількості україномовних мовців — 44,2%. Втім цей результат має і зворотній негативний бік — рідною мовою українську визначило 46% опитаних, збільшилася кількість результатів про використання і української, і російської мови порівну.

Важливим сьогодні є питання про мову навчання студентства. Згідно із чинним законодавством, навчання має здійснюватися українською мовою. Цікаво дізнатися, чи дотримуються цього в столичних університетах.

93,9% наших респондентів обрало у цьому питанні українську мову. Російську як мову формального спілкування під час освітнього процесу визначило лише 2%. Решта відповідей стосуються української та ще однієї мови, найчастіше англійської, та належать студентам, які вивчають ці іноземні мови. Варто зазначити, що за 4 роки показник української мови у закладах вищої освіти зріс.

Аналізуючи двомовність у комунікативному просторі Києва у 2017 році, Н. Матвеева відзначає, що українську як головну мову формального спілкування в університеті обрало лише 86% опитаних студентів [55, с. 161]. Тому можемо відзначити позитивну тенденцію у використанні української мови на заняттях, бо за останні роки цей показник покращився на майже 8%.

Проте аналіз відповідей, якою мовою відбувається спілкування з викладачами на перервах між заняттями, свідчить про існування диглосії у студентських середовищах, адже тут використання української мови не є таким активним як у попередньому питанні. 81,6% респондентів звертаються на перервах до викладачів українською. 13,4% зазначили, що звертаються до викладачів поза заняттями російською мовою, а 5% спілкується то російською, то українською.

Такі результати свідчать про наявність протиставлення за ознакою формальність-неформальність спілкування. Як бачимо, впровадження української мови як основної у сфері освіти закріпило за нею статус мови формального спілкування, проте на перервах студенти відчують себе вільніше та обирають той мовний код, який використовують для неформального спілкування.

Порівнюючи результати наших анкетувань із результатами студентських опитувань 2017 року бачимо позитивну динаміку у функціонуванні української мови, адже чотири роки тому при спілкуванні з викладачами українську мову обирало 79% опитаних студентів [55, с. 161-1620].

Мова спілкування з однолітками

Важливе питання, яке зачепило наше опитування, є питання про мову спілкування однолітками: друзями, одногрупниками, знайомими. Адже саме спілкування з людьми свого віку визначає те, як розмовляють студенти більшість свого часу: на перервах, у вільний час, в побутових ситуаціях у гуртожитках та ін. Важливо розуміти, який комунікативний простір навколо себе формують ті, хто незабаром диктуватиме вектор розвитку нашого суспільства, від чого залежить, який мовний код обирають та які чинники впливають на зміну мови.

Українську мову як головну мову спілкування з однолітками обрало 49,8% опитаних, російську — 38% респондентів. Варто зазначити, що 1,4% студентів, які давали відповіді на анкетування, вказали суржик основним засобом спілкування з молодими людьми свого віку. Крім того, 5,3% вказали, що спілкуються з однолітками англійською (студенти, які вивчають англійську філологію) та 5,5% вказали, що змінюють мовний код залежно від співрозмовника.

Важливим показником, який вдалося зафіксувати у ході цього питання, є визначення непрестижності суржику у комунікативному просторі київського студентства. Якщо українська переважає у формальній комунікації, російська — у неформальній, то суржик використовує 1,4%

опитаних студентів, лише спілкуючись із друзями. Зазначимо, що аж 14% обрали суржик як мовний код, який є їхнім рідним, хоч опитування і не містило такої відповіді.

Бачимо, що у спілкуванні з друзями його використовує вдесятеро менше молодих людей, ніж спілкувалося ним із народження. Також це вдвічі менше, ніж. вживається студентами у побутовому спілкуванні.

Порівнюючи ці відповіді з відповідями на запитання про рідну мову, можемо визначити, що більше респондентів, ніж визначало українську рідною мовою, використовує її у неформальному спілкуванні. Згідно з результатами, на майже 4% більше студентів використовує у спілкуванні з однолітками українську мову, ніж вважає її рідною. Звісно, це пов'язано з тим, що у питанні про рідну мову аж 14% вказало суржик, а з однолітками ним спілкується лише, 1,4%, тому загалом кількість тих, хто використовує українську для спілкування з однолітками менша, ніж кількість тих, хто спілкувався нею від народження.

Престиж української та російської мов в оцінці студентів

За результатами попередніх запитань фіксуємо, що сьогодні у сфері неформального спілкування в комунікативному просторі київських студентів українська мова набирає впевненіших позицій.

Щоб перевірити це, пропонуємо респондентам відповісти на питання про престиж української мови. 84,1 % на запитання *Чи престижно сьогодні спілкуватися українською мовою?* дає ствердну відповідь. 10% вказує, що ні, 5,9% дали зокрема такі відповіді: «державна мова є обов'язковою», «не розумію запитання», «престиж не має впливати на знання української, якщо ти тут живеш» та ін.

Російську вважає престижною менша кількість людей — 48% опитаних, 45% вважає, що спілкуватися російською не є престижно, 7% у цьому питанні теж вказують незгоду із формулюванням запитання: «це нормально знати російську, бо її знає багато людей», «дивне питання, всі говорять так, як хочуть» та ін.

Бачимо, що українська мова у свідомості мовців має високий рівень престижу, значно вищий, ніж російська. Варто зазначити, що наші результати переగుкуються із результатами опитування, здійснених Н. Матвеєвою у 2017 році. Тоді українську вважало престижною 87% респондентів, російську — 44%. [55, с. 157].

Втім, порівнюючи ці відповіді із результатами опитування, проведеного центром «Громадська думка» у 2000 році, бачимо, що рівень престижу української мови за останні 20 років значно зріс: тоді престижною українську вважало лише 30,4% студентів, які взяли участь в анкетуванні [34, с. 31].

Описуюючи параметри, які визначають соціальну престижність мови, дослідники видаляють такі:

- 1) на скільки часто використовується мова представниками найвищих щаблів влади;
- 2) на скільки вагомим та визначальним є ставлення до мови як до засобу, що сприятиме руху кар'єрною драбиною;
- 3) задоволення потреб освіти та культури;
- 4) яке місце мова займає у сфері радіо, телебачення та книговидавання [55, с. 144].

Відповіді наших респондентів свідчать, що зріс престиж української мови, а це є відображенням збільшення кількісного використання української мови за кожним з параметрів, що були запропоновані С.Єрмоленко.

Мова комунікації в адміністративних закладах та закладах харчування і продовольчих магазинах

Питанням, яке має перевірити, за якою з мов у свідомості студентів закріплена ознака формальність-неформальність є *Якою мовою Ви користуєтесь в адміністративних установах, банках, поштових відділеннях?* 77,6% опитаних нами студентів обрали українську, за російську проголосувало 32,4% респондентів.

Такі результати свідчать про чітку закріпленість української мови у свідомості мовців як «офіційної», не лише мови освіти, а й мови

адміністративних послуг, що підтверджує наявність диглосії в комунікативному просторі студентів київських університетів.

Варто зазначити, що у закладах, які не сприймаються такими офіційними, студенти спілкуються російською охочіше, ніж в закладах адміністративних послуг.

На запитання *Якою мовою Ви звертаєтесь до персоналу у закладах харчування та до працівників продовольчих магазинів?* більше респондентів обирають російську мову, ніж у попередньому питанні.

Зауважимо, що з 16 січня в Україні вступили в дію окремі норми закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної», згідно з яким всі надавачі послуг повинні обслуговувати клієнтів українською мовою. Наше опитування відбувалося у березні цього року, тому респондентів повинна була зачепити дія цих правок.

Результати анкетувань зафіксували, що 52,1% опитаних нами студентів у спілкуванні із працівниками закладів харчування та продовольчих магазинів використовує українську мову, 39% для спілкування використовує російську, а 8,9% від всіх респондентів використовує і українську, і російську в однаковій мірі.

Можемо зробити висновок, що дія правок до закону таки відбилася на свідомості мовців, адже бачимо, що українську у спілкуванні з працівниками таких закладів обирає на 7,9% більше респондентів, ніж користується нею у побуті. Але це на 25,5% менше, ніж кількість тих, хто використовує українську у сфері адміністративних послуг. Бачимо, що сьогодні такі заклади як продовольчі магазини чи заклади харчування не вбачаються молоддю як ті, що потребують формального спілкування. Втім передбачаємо, що згодом ситуація може змінитися, адже працівники зобов'язані спілкуватися з відвідувачами українською, а для молодих людей, згідно з нашими даними, характерне перемикання мовних кодів на ті, які використовує їхній співрозмовник.

Підтверджує думку про те, що у свідомості мовців-студентів українська закріплена мовою офіційного спілкування, а російська —

неофіційного, і відповіді на запитання, якою мовою має відбуватися формальна та неформальна комунікація надалі. Так, 81, 3% опитаних респондентів вважає, що у закладах освіти та адміністративних установах потрібно спілкуватися державною мовою. Російську обрало лише 3% наших респондентів, решта вважають, що комунікація може бути і українською, і російською.

Стосовно основної мови неформального спілкування ми не маємо такої чіткої диференціації поглядів: 56,5% вважає, що спілкування має відбуватися і українською, і російською, решта результатів розділилося між обома мовами практично порівну (22,5% обрали українську, 21% — російську).

Чи змінюють студенти мовний код

Визначаючи, які ознаки лежать в основі диглосії у комунікативному просторі київського студентства, ми запропонували студентам дати відповіді на запитання про те, в яких обставинах вони змінюють мовний код та що на це впливає.

На запитання *Чи змінюєте ви мову, якщо ваш друг спілкується іншою?* маємо такі відповіді: 57,1% вказує, що не змінить, 36,1% стверджує, що змінить. Решта відповідей індивідуальні: «зараз ні, раніше так», «якщо російською, не зміню», «так, якщо я знаю, що співрозмовник спілкується українською», «зміню на англійську», «перейду на російську тільки якщо людина з Росії» та ін. Бачимо, що для частини молоді характерна зміна мовного коду у спілкуванні з близькими друзями, втім понад половина опитаних у комфортному для них середовищі виявляють певну мовну стійкість та не змінюють мову.

Кардинально інші відповіді ми отримали на запитання *Чи зміните Ви мову, якщо потрапите в іншомовне для вас (українськомовне або російськомовне) середовище однолітків?* 58,8% наших респондентів вказало, що змінять мову. 32,1% вважають, що не змінять мовний код в іншомовному середовищі. Решта зафіксованих відповідей: «я б постарався не потрапляти у таке середовище», «можливо, але не навмисно», «по-

різному», «за моїм бажанням», «якщо мене не будуть розуміти», «не знаю», «хочу поїхати в Одесу і перевірити» та ін.

Бачимо, що вибір змінювати чи не змінювати мовний код залежить від середовища: з близькими друзями молоді люди говорять так, як комфортно перш за все їм, не так часто змінюють мовний код, але коли потрапляють у середовище, де основною мовою комунікації є інша, то значно частіше вдаються до змін.

Також великий вплив на зміну чи не зміну мовного коду серед молодих людей має авторитет людини, з якою вони спілкуються. На запитання *Чи зміните Ви мову у спілкуванні з авторитетною для Вас людиною, якщо вона говоритиме з Вами іншою?* 64,3% респондентів вказали, що так. 27,5% стверджують, що авторитет людини не впливає на вибір ними мови. Решта зафіксованих відповідей здебільшого свідчать про невпевненість респондентів стосовного того, якою була б їхня мовна поведінка у цій ситуації: «залежно від характеристики наших стосунків», «якщо виникнуть непорозуміння», «якщо виникне потреба», «так, якщо людина мене не розуміє», «не впевнена», «залежить від того, як їй зручно», «швидше ні, ніж так».

Мова неформального спілкування з незнайомими людьми на вулицях столиці

Цікавим є аналіз відповідей на питання про те, якою мовою молоді люди звернуться до незнайомців у столиці. На питання *Якою мовою Ви звернетесь у Києві до незнайомої людини, якщо потребуватимете її допомоги?* отримуємо такі відповіді: 42, 6% звертаються до незнайомців українською, 40,5% — російською, решта використовує то українську, то російську рівною мірою.

Такі результати дуже відрізняються від попередніх даних, саме при спілкуванні на вулицях української столиці рівень використання російської мови є дуже високим.

Бачимо, що комунікативний простір українського студентства і досі залишається двомовним. Втім якщо спілкування з однолітками сьогодні

відрізняється частішим використанням української мови, там вона переважає російську більше, ніж на 10%, то, звертаючись до незнайомців, молоді люди використовують українську та російську мови практично порівно.

Такі дані наштовхують на висновок, що комунікативний простір всередині студентських середовищ українізований більше, ніж мовний простір Києва, адже у ситуації із незнайомцями більше молодих людей використовує російську, ніж робить це, коли спілкується з друзями, знайомими, персоналом у закладах чи працівниками адміністративних закладів. Бачимо, що неформальне спілкування столиці і досі передбачає спілкування російською.

Мова спілкування в Інтернет-просторі

Аналізуючи сьогодні мовну поведінку молоді, не можемо не зачепити і нового виміру реальності, а саме Інтернет-простору. Соціальні мережі є певними трансляторами поглядів, цінностей та позицій і займають вагоме місце у житті молодих людей. Вибір мови, яка виступає транслятором дійсності, що твориться студентами, є важливим джерелом для аналізу, адже Інтернет-простір забезпечує комунікацію не лише всередині середовищ студентів, а й віддзеркалює комунікацію із всім навколишнім світом.

У ході опитування студенти дали відповіді на запитання *Якою мовою ви ведеєте сторінки у соціальних мережах? Чому?* Проаналізувавши відповіді тих учасників анкетувань, які мають активні сторінки у соцмережах, отримуємо такі результати: 36% обрали українську, 42,3% зазначило російську, 22,7% — англійську. Бачимо, що глобалізаційні процеси та зацікавлення англійською мовою найбільше знаходить своє відображення в Інтернет-просторі, де, передбачаємо, вона вже зовсім швидко складатиме конкуренцію українській та російській. Також відзначаємо і русифікацію студентського простору в соціальних мережах, де російська кількісно переважає українську. Робимо висновок, що зовнішня

комунікація в Інтернеті, як і спілкування у Києві, є менш українізованою, ніж спілкування у самих студентських середовищах.

Аргументують респонденти свій вибір української мови для соціальних мереж тим, що це рідна мова і так зручніше. Вибір російської теж пояснюють зручністю та залученням більшої кількості аудиторії, почасти іноземної. Студенти стверджують, що російською можна транслювати думки та ідеї за межами України, наприклад, для росіян, білорусів, молдаван та представників інших держав. Питання аудиторії відіграє найвагомішу мотивацію і для ведення особистих сторінок англійською. Динамічне життя молодих людей, інтеграція в англомовний світ репрезентує українську буденність для представників цього світу, втім не залишає можливості для пошуку і збереження власної самобутності та ідентичності.

Також в ході анкетування було запропоновано відповісти, за яких умов молоді люди змінять основну мову у соцмережах. Варто відзначити, що 75,8% опитаних вважає, що немає обставин, які би змінили їхні думки про ведення сторінок в Інтернет-просторі якоюсь мовою, втім решта відзначає, що тенденції серед оточення мають вплив на вибір мови в Інтернеті. Так, 24,2% серед причин вказують орієнтацію на своїх авторитетних знайомих та на лідерів думок — Інтернет-блогерів, які є для них прикладами для наслідування.

Мова інформаційного та розважального простору

Для дослідження інформаційного простору, яке формує уявлення про зовнішній світ поза університетськими аудиторіями сучасного київського студента запитуємо про те, якою мовою наші респонденти читають новини та книги, переглядають фільми і слухають музику.

Дослідження цього питання дасть змогу проаналізувати престиж україномовного контенту, його якість та відслідкувати, чи складає він конкуренцію іноземному продукту.

54% наших респондентів відповіли, що споживають інформаційний та розважальний контент і українською, і російською. 17, 2% визначили, що

надають перевагу українськомовним ЗМІ, книгам, музиці і фільмам, 15, 3% — російськомовним, 13,5% — англomовним.

Варто зазначити, що найбільше російськомовного продукту, який споживають київські студенти, фіксуємо у сфері кінематографу, що самі респонденти пояснюють відсутністю доступного дублювання іноземних фільмів українською мовою, з цієї ж причини обирають варіант і з англійською мовою.

Велику кількість зацікавлення студентами до англomовного продукту (57,4% від всіх респондентів) спостерігаємо у сфері музики, втім українськомовні виконавці займають вагомую частину (31,6%) від обраних вподобань, надають перевагу російськомовній музиці лише 11% опитаних нами молодих людей.

Розвиток сфери книговидавання теж відобразився на тому, що основною мовою, якою читають книги студенти, є українська — її обрало 54% опитаних, переважно російською читає лише 16% наших респондентів, англійською — 25,4%, книги і російською, і українською обирає лише 4,6% наших респондентів.

Новини теж охочіше читають та дивляться українською (51% респондентів), російською дізнаються про те, що відбувається у світі, 32,1% опитаних студентів, англійською — 16,9%.

Як бачимо, активний розвиток якісного україномовного інформаційного та розважального продукту, а також мовні квоти на радіо та телебаченні, що зумовили його існування взагалі, сприяють зацікавлення ним молодими людьми. Втім проблема зі споживанням контенту російською мовою і досі залишається актуальною. На нашу думку, це спричинено постійною політикою інтеграції не лише російськомовного, а й власне російського розважального продукту на український ринок. Робимо висновок, що державна підтримка та заохочення таки сприяють українізації цих сфер, а україномовне не лише складає конкуренцію на ринку, а й переважає у певних сферах.

Зауважуємо, що багато російськомовного контенту студенти споживають у сфері новин. Примітно, що почасти сайти новин дублюються двома мовами: і українською, і російською. Державне регулювання цього в бік ведення таких сайтів українською — сьогодні відкрите питання, яке потребує втручання.

Також фіксуємо, що державна підтримка необхідна і в сфері дублювання закордонних фільмів українською мовою. Респонденти вказують, що сьогодні у віртуальному Інтернет-просторі знайти фільм російською значно легше, ніж українською, тому часто вибір російськомовного дублювання є вимушеним.

Чи впливають суспільно-політичні події на ставлення до української та російської мов

Питання нашої анкети зачепили трансформації суспільства після Революції Гідності, анексії українських територій Росією та війни. Припускаємо, що такі події мали б відобразитися на сприйнятті української та російської мов та стати приводом до зміцнення україноцентричних позицій.

Примітно, що 88% наших респондентів пов'язує збільшення демографічної потужності української мови з Революцією та війною. 12% вважає, що ці соціально-політичні події не змінили ставлення суспільства до української та російської мов.

Студенти стверджують, що збільшилася не лише кількість людей, які послуговуються українською, а й змінилася кількість і якість україномовного контенту та цікавість до нього.

84,8% вважають, що спілкуватися українською після подій Майдану та війни стало престижніше, а 54% стверджує, що це також знизило престиж російської мови та ставлення до молодими людьми до російськомовного контенту.

Як бачимо, суспільно-політичні події в Україні, які розпочалися у 2013 році, стали каталізатором змін не лише у державному та громадському секторі, а й відобразилися на мовній ситуації.

Причини зміни мовних кодів

Для кращого дослідження диглосної поведінки представників київських закладів вищої освіти пропонуємо їм дати відповідь на запитання *Чому та коли ви змінюєте мови (українську на російську або навпаки)?*

Отримані відповіді дозволяють поділити їх на такі групи та проаналізувати, що лежить в основі диглосної поведінки київської молоді:

для комфорту співрозмовника («вежливості», «повага», «комфорт інших», «не зручно говорити різними мовами з співбесідником», «для кращого порозуміння зі співрозмовником», «я виріс в переважно російськомовній сім'ї, тому і думаю російською, також маю такий характер, що спілкуюся тею ж мовою, що і співбесідник (и), але це не дуже добре, так як хочу завжди говорити і думати українською», «так удобнее», «вежливості», «адаптація під співрозмовника», ;

у комунікації з великою групою людей, які використовують іншу мову («коли є необхідність спілкуватися з малими родичами зі Сходу, які погано знають українську », «коло спілкування, там, де лише російськомовні, важко морально витримати говорячи українською, коли я від народження російськомовна (мені зараз дуже потрібна підтримка у вигляді україномовності інших», «з однокласниками, коли зустрічаємося, бо вони всі говорять російською мовою, теж використовую російськ»у),

у формальній комунікації («робота, навчання», «спілкування у навчальних закладах», «офіціальність або особисте бажання», «соціальний вплив», «робота», «навчання», «в університеті спілкуюся українською», «навчальний заклад вимагає на парах говорити українською», «звернення до викладачів», «учёба», «офіціальність», «наприклад, з викладачами спілкуюсь чисто українською або в якихось державних установах» «в вузе требуют», «официальные письма пишу украинским языком», «перебування в адміністративних установах»,

у спілкуванні в Інтернеті: «коли є необхідність написати коментар під постом, якщо є необхідність, щоб зрозуміло якомога більше людей. і в мережових іграх, де 90% юзерів спілкуються російською», «Спілкування в

соціальних мережах», «У житті ніколи не змінюю, тільки в Інтернеті, коли, наприклад, коментую контент людини з іншої країни.» «онлайн комунікація»,

для цитування: «Коли цитую відомих людей або інші вислови», «Вставити якісь цитати або сказати фразеологізм»,

Згідно з результатами, найчастіше студенти перемикають мовний код для формального спілкування: у закладах освіти та центрах надання адміністративних послуг. Бачимо, що державна мовна політика закріпила за українською мовою функцію офіційної комунікації. Молоді люди переважно дотримуються цього правила та не чинять супротиву.

Багато відповідей стосується перемикання мовного коду у ситуаціях, коли співрозмовник говорить іншою мовою. Часто фіксуємо такі відповіді: «у спілкуванні зі старшими людьми», «якщо людина авторитетна», «якщо хтось старший говорить російською, то я йому теж відповідаю російською» та под. Бачимо, що фактор поваги до співрозмовника теж відіграє велику роль у підборі мови для комунікації, особливо якщо йдеться про фактор авторитету.

Високий відсоток опитаних студентів змінює мову, коли потрапляє у середовище, де велика група людей спілкується іншою мовою. Бачимо, що нашим респондентам важко зберігати мовну стійкість у комунікації з великою групою людей. Якщо наодинці з людиною, яка спілкується іншою мовою, розмовляти тою, яка комфортніша і використовується респондентами частіше, є поширеною практикою, то під впливом великої компанії мову змінює більша кількість опитаних нами студентів.

Несподіваними стали результати про перемикання мовного коду в Інтернет-просторі. Зауважуємо, що рівень використання української мови на особистих сторінках користувачів нижчий, ніж російської на 6%. Загалом українська є основною мовою в Інтернет-просторі лише трохи більше однієї третьої всіх студентів. Крім того, самі респонденти відзначають високий рівень русифікації українських сайтів та спільнот у мережі Інтернет: «знайти потрібну інформацію в Інтернеті українською часто буває складно, навіть

коли шукаєш щось про події в Україні, а результатів російською завжди більше». Тобто високий рівень русифікації Інтернет-простору сприяє ще більший рівень його русифікації через запити російською, на які часом неможливо знайти українські відповідники.

Спостерігаємо тенденцію з використанням російської не лише на особистих сторінках, а й в коментарях у різних соціальних мережах. Ця причина є однією з найчастотніших для зміни мовних кодів і пояснюється як намагання бути зрозумілим та донести інформацію до більшої кількості користувачів.

Як студенти оцінюють мовну ситуацію сьогодні

Помітно, що з часів незалежності України демографічна потужність української мови зростає з кожним роком. Цікаво, як ставляться до мовної політики та мовної ситуації в нашій країні молоді люди, чи помічають зміни і як оцінюють перспективи.

На запитання *Якими ви вбачаєте зміни в мовній ситуації в Україні?* отримуємо такі результати: 73% відзначають такі зміни позитивними або радше позитивними, 11,1% сприймають їх негативними або радше негативними, 9,8% стверджують, що їм байдуже на мовну ситуацію в Україні.

Варто зазначити, що не всі відповіді є такими однозначними. Для прикладу, маємо коментарі, які вважають мовну політику надто радикальною: «позитивні, щодо зміцнення статусу української, негативні - через релятивістські позиції і впирання російськомовних, які не прагнуть до вживання української», «позитивні, головне, щоб це не переросло у дискримінацію та гноблення російськомовного населення».

Частина респондентів вважає, що мовна ситуація не зазнала змін: «не бачу разючих стійких змін», «все так, як було».

Побутує у студентських середовищах думка про те, що держава не має втручатися у мовні питання: «Люди должны понимать друг друга, все остальное политика: пропагандировать общение на каком то одном языке ни чем хорошим не закончится)», «В залежності від цих змін. До введення

російської мови в госструктуру я ставлюся різко негативно», «Це добре, що молодь більше використовує українську мову, проте мені не подобається тиск на інші мови, наприклад, якщо людина що розмовляє англійською/російською робить замовлення в ресторані, та офіціант знає його мову, то хай говорить як буде зручніше, а не виключно українською», «Я вважаю, що ми, безперечно, маємо підтримувати та популяризувати українську мову та залишити її як єдину державну. Проте слід також виявляти толерантність до людей, які спілкуються іншими мовами. Ніяким чином не обмежувати їх у правах, включаючи штрафи і т.д. Тому зміни можу оцінити як 50/50», «Мовне питання не є пріоритетним в стратегуванні політики держави, натомість використовується для формування контрольованого порядку денного в ЗМІ».

Бачимо, що абсолютна більшість опитаних нами київських студентів вбачає позитивні зміни в українській мовній ситуації. Респондентів, які вбачають такі зміни негативними, значно менше. Дивує, що майже 10% опитаних не виявляють цікавості до того, що відбувається на українському мовному фронті. Характерними для студентських середовищ є і позиції про те, що людина сама має обирати, якою мовою їй спілкуватися та не має відчувати тиску з боку держави.

Чи є для студентів спілкування якоюсь мовою висловленням своєї громадянської позиції?

Однією з важливих функцій мови є ідентифікаційна. Цікаво, чи вбачають студенти спілкування українською чи російською мовою висловленням власної ідентичності та чи транслують таким чином свою громадянську позицію. Тому на звершення ми запитали їх про це.

На запитання *Чи є для вас спілкування якоюсь мовою висловленням своєї громадянської позиції?* 51,2% наших респондентів відповіли, що так, коли розмовляють українською, 7% вважають, що спілкування російською є висловленням їхньої громадянської позиції, а 41,8% вважають, що спілкування українською чи російською не співвідноситься з їхньою громадянською позицією.

Бачимо, що спілкування українською мовою сьогодні для понад половини студентів є висловленням своєї позиції, особливо важливими у цьому питанні є відповіді студентів, які від народження спілкувалися російською, а їхнє спілкування українською, навіть лише в певних комунікативних ситуаціях, є реакцією на події в державі та бажанням усвідомити та проявити власну ідентичність.

Отже, аналіз відповідей респондентів з одного боку відображає мовну картину України, особливо, коли йдеться про питання рідної мови, але з іншого — транслює мовну поведінку студентів у різних комунікативних ситуаціях. Розподіл відповідей свідчить, що найчастотнішим є використання української мови у західних областях, суржику — у центральних, північних та південних регіонах нашої держави, частково східних, хоч загалом центральні області є двомовними, бо, окрім суржику, для них є характерним використання і української та російської мов, найбільш русифікованими є південні та східні області. Втім ці результати не є новими, адже відображають територіальну мовну ситуацію. Цікавим є те, що не завжди поняття «рідна мова» співвідноситься у свідомості мовців із першою засвоєною мовою, адже російськомовні з народження респонденти вказують рідною мовою українську та вважають її свідомим вибором. Протилежної ситуації із вказуванням російською рідною мовою україномовними з дитинства респондентами ми не зафіксували.

Відповіді студентів київських закладів вищої освіти свідчать про високий рівень закріпленості у свідомості мовців української мови як головної мови формальної комунікації, особливо у навчальних закладах, втім часто таке функціональне призначення поширюється і на інші адміністративні заклади, які вимагають офіційного спілкування.

Неофіційне спілкування всередині студентських середовищ теж відрізняється позитивною динамікою, якщо порівнювати дані нашого анкетування з результатами опитувань з передніх років.

Несподіваними стали відповіді про комунікацію з незнайомцями у столиці поза університетом, адже вони демонструють високий рівень

русифікації населення Києва, що закріпилося у свідомості наших мовців — головною мовою неофіційного спілкування з незнайомими людьми на вулиці залишається російська.

Цікавими є відповіді про спілкування в мережі Інтернет та про ведення особистих сторінок в соціальних мережах. Відповіді респондентів теж фіксують високий рівень поширення російської мови у мережі. Відсотковий розподіл використання української мови тут є найнижчим, якщо порівнювати з рештою комунікативних ситуацій. Причиною цього є і глобалізація Інтернет-простору та збільшення потенціалу англійської мови у цій сфері, а також намагання охопити більшу кількість аудиторії. Російська та англійська мови, на думку більшості респондентів, охоплює більшу кількість користувачів Інтернету та дає змогу поширювати потрібну інформацію поза межами України.

Важливими є відповіді респондентів про використання студентами української мови у закладах харчування та продовольчих магазинах, адже вони фіксують реакцію на відповідні правки до закону. Через те, що більшість наших респондентів білінгви і легко перемикають мовні коди, у відповідь на українську в закладах теж відповідають українською, навіть якщо частіше спілкуються російською. Втім ми також отримали відповіді про те, що працівники закладів не завжди дотримуються правил та спілкуються українською, хоч, сподіваємося, надалі динаміка буде лише покращуватися.

Отримані результати свідчать про збільшення демографічної потужності української мови у середовищах студентів київських закладів вищої освіти та про те, що підтримка української мови на законодавчому рівні сприяє частішому її використанні, хоч і як мову формального спілкування.

Варто зазначити, що анкетування засвідчило наявність диглосії у студентських середовищах міста Києва. Визначаючи мовну ситуацією диглосною та опираючись на такі оцінні протиставлення у свідомості індивіда як *висока-низька*, *престижна-непрестижна*, *офіційна-неофіційна*, можемо говорити, що диглосна ситуація у середовищах студентів

відрізняється від тої, яка побутувала в Україні раніше. Якщо ще 20 років тому українська мова вважалася сільською, а люди, які розмовляли нею з народження, у великих містах змінювали мовний код та спілкувалися російською, то зараз, звісно, попри і такі тенденції, маємо і протилежну ситуацію — зріс соціальний престиж української мови, навіть російськомовні з народження переходять на неї у певних комунікативних ситуаціях. Зумовлено це, перш за все, мовною політикою держави, яка хоч і невеликими кроками, але зміцнила вагомість української мови у свідомості наших громадян, хоч і лише в сфері формального спілкування. Але найвагомішим, на нашу думку, є посилення патріотичних тенденцій після Революції Гідності та початку війни, коли у Росії та російській мові почали вбачати ворога, а боротьба за незалежність і цілісність стала боротьбою і на мовному фронті.

ВИСНОВКИ

Мовна ситуація в Україні є наслідком радянської мовної політики та формувалася під впливом політики русифікації, здійсненої на українську мову. З часів незалежності України, на думку мовознавців, ця політика не припинилася, а продовжувалася, як наслідок — мовні конфлікти вилилися у конфлікти політичні.

Комунікативний простір у середовищах київських студентів вирізняється позитивними тенденціями у закріпленості функціонального статусу української мови. Якщо раніше у російськомовних з народження було менше можливостей засвоювати та використовувати українську мову, то сучасна молодь сформувалася під впливом україноцентричних навчальних програм та мала можливість спілкуватися українською хоча б у межах навчальних закладів.

Аналіз проведених нами анкетувань транслює мовну картину України загалом, особливо, коли йдеться про питання рідної мови, втім значно важливішим є можливість відслідкувати, за якою з мов яка функція закріплена у свідомості мовців.

Відповіді студентів київських закладів вищої освіти свідчать про високий рівень закріпленості у свідомості мовців української мови як головної мови формальної комунікації, особливо у навчальних закладах, втім часто таке функціональне призначення поширюється і на інші адміністративні заклади, які вимагають офіційного спілкування.

Неофіційне спілкування всередині студентських середовищ міста Києва теж відрізняється позитивною динамікою, якщо порівнювати дані нашого анкетування з результатами опитувань з передніх років, хоч російська мова тут теж ще не зовсім втратила свою популярність, і в певних колах її використання є частотнішим, ніж вживання української.

Варто відзначити, що наші відповіді зафіксували високий рівень використання російської мови саме у комунікативному просторі Києва, поза студентськими середовищами, бо у спілкуванні з незнайомими людьми на вулицях міста саме російська є основною мовою.

Зафіксовані нами результати свідчать про низький рівень використання студентами української мови в Інтернет-просторі, стосовно і ведення особистих сторінок, і комунікації загалом. Відповіді респондентів теж фіксують високий рівень поширення російської мови у мережі. Відсотковий розподіл використання української мови тут є найнижчим, якщо порівнювати з рештою комунікативних ситуацій. Причиною цього є і глобалізація Інтернет-простору та збільшення потенціалу англійської мови у цій сфері, а також намагання охопити більшу кількість аудиторії. Російська та англійська мови, на думку більшості респондентів, охоплює більшу кількість користувачів Інтернету та дає змогу поширювати потрібну інформацію поза межами України.

Дані опитування охопили і недавні зміни в законодавстві України та думки молоді стосовно них. Оскільки комунікація у закладах харчування та продовольчих магазинах обов'язково має відбуватися українською, то це сприяє і частішому її використанню молодими людьми, які у більшості своїй є білінгвами та легко перемикають мовні коди.

Отримані результати свідчать про збільшення демографічної потужності української мови у середовищах студентів київських закладів вищої освіти та про те, що підтримка української мови на законодавчому рівні сприяє частішому її використанні, хоч і як мову формального спілкування.

Отже, анкетування засвідчило наявність диглосії у студентських середовищах міста Києва. Визначаючи мовну ситуацією диглосною та опираючись на такі оцінні протиставлення у свідомості індивіда як *висока-низька*, *престижна-непрестижна*, *офіційна-неофіційна*, можемо говорити, що диглосна ситуація у середовищах студентів відрізняється від тої, яка була в Україні раніше, бо змінилося ставлення мовцями до української мови. На це вплинули як суспільно-політичні умови, так і закріпленість використання української мови як основної мови формального спілкування на законодавчому рівні. Можемо відзначити, що кроки, здійснені державою, позитивно впливають на свідомість мовців, що є представниками молодшого

покоління і народжені вже за незалежності України. На нашу думку, підтримка всього україномовного та україноцентричного сприятиме не лише зміцненню патріотичних почуттів, а й відобразиться на мовній свідомості наших громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аврорин В. А. Двухязычие и школа. Проблемы двухязычия и многоязычия. Москва : Наука, 1972. С. 49 – 62.
2. Азарова Л. Є. Двомовність: причини й наслідки. Рідний край.Полтава, 2015. № 2. С. 71 – 74.
3. Антонович В. Б. Моя сповідь : вибрані історичні та публіцистичні твори / Упор. Тодійчук О., Ульяновський В. Київ : Либідь, 1995. 816 с.
4. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. 2-е изд.,стер. Москва : Советская Энциклопедия, 1969. 608 с.
5. Беликов В. И., Крысин Л. П. Социолингвистика : учебник для вузов. Москва : Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2001. 315 с.
6. Белл Р .Т. Социолингвистика. Цели, методы и проблемы. Москва: Международные отношения, 1980. 318 с.
7. Бертагаев Т. А. Билингвизм и его разновидности в системе употребления. Проблемы двухязычия и многоязычия. Москва : Наука, 1972. С. 82 – 88.
8. Бестерс-Дільгер Ю. Українська мовна політика з 1991 по 2009 рік: погляд ззовні. Мова і суспільство. Львів, 2010. Вип. 1. С. 88 – 94.
9. Бестерс-Дільгер Ю. Мовна політика України на тлі європейського та пострадянського досвіду. Наукові записки НаУКМА : Філологічні науки (Мовознавство). Київ, 2012. Т. 137. С. 12 – 16.
- 10.Бестерс-Дільгер Ю. Ефективність Європейської хартії регіональних або міноритарних мов як знаряддя захисту мовних прав у слов'янських країнах. Мовознавство. Київ, 2013. № 5. С. 12 – 18.
- 11.Бестерс-Дільгер Ю. Українська, російська та англійська мови у сприйнятті українців (на матеріалі всеукраїнського опитування 2013 року). Українське мовознавство. Київ, 2014. № 1 (44). С. 69 – 81.
- 12.Бондалетов В. Д. Социальная лингвистика : учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2101 «Рус. яз. и лит.». Москва: Просвещение, 1987. 160 с.

- 13.Брайт У. Введение: параметры социолингвистики. Новое в лингвистике. Вып. 7 : Социолингвистика. Москва : Прогресс, 1975. С. 34 –41.
- 14.Бурда Т. М. Мовна поведінка особистості в умовах українськоросійського білінгвізму (молодіжне середовище м. Києва) : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2001. 21 с.
- 15.Вайнрайх У. Языковые контакты : монография. Київ, 1979. 268 с.
- 16.Велика А. Білінгвізм та диглосія як соціолінгвістичні явища. Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Сер. : Філологічні науки. 2010. Вип. 89 (2). С. 153 – 156.
- 17.Верещагин Е. М. Психологическая и методическая характеристика двуязычия (билингвизма). Москва – Берлин : Директ—Медиа, 2014. 162 с.
- 18.Виденов М. Увод в социолингвистиката. София : Делфи, 2000. 318 с.
- 19.Вишняк О. І. Мовна ситуація та статус мов в Україні: динаміка, проблеми, перспективи (соціологічний аналіз). Київ : Інститут соціології НАН України, 2009. 176 с.
- 20.Всесоюзная перепись населения 1926 года. URL: http://demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_26.php?reg=1873 (дата звернення: 10.05.2021).
- 21.Всесоюзная перепись населения 1939 года. URL:http://demoscope.ru/weekly/ssp/rer_nac_39_gs.php?reg=7&gor=1&Submit=OK (дата звернення: 10.05.2021).
- 22.Всеукраїнський перепис населення 2001 р. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/>(дата звернення: 10.05.2021).
- 23.Данилевська О. М. Типи мовної поведінки київських школярів.Українська мова. Київ, 2013. № 2. С. 56 – 67.
- 24.Данилевська О. М. Посттоталітарні деформації мовної ситуації в українській шкільній освіті на початку ХХІ ст. IX Міжнародний

- конгрес українців. Мовознавство. Збірник наукових статей. Київ : ІМФЕ, 2018. С. 197 – 213.
- 25.Данилевська О. М. Українська мова в українській школі на початку ХХІ століття: соціолінгвістичні нариси : монографія. Київ : Вид. Дім «Києво-Могилянська академія». 2019. 364 с.
- 26.Даурова Л. Х. Двужычье, его виды и этапы развития. Ученые записки МГПИ им. В. И. Ленина. Москва, 1964. № 240. С. 4 – 12.
- 27.Деркач Н. В. Мовні проблеми в Україні: історія та сучасність (на прикладі Запорізької області). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя, 2010. Вип. ХХVIII. С. 334 – 339.
- 28.Дешериев Ю. Д. Проблема создания системы билингвистических понятий и вопросы методики ее применения в исследовании. Методы билингвистических исследований. Москва, 1976. С. 20 – 33.
- 29.Єрмоленко С. Я. Соціальна престижність літературної мови. Культура слова. Київ, 2012. Вип. 77. С. 43 – 48.
- 30.Жлуктенко Ю. А. Лингвистические аспекты двуязычия. Киев : Вища школа, 1974. 174 с.
- 31.Загнітко А. П. Сучасні лінгвістичні теорії : монографія. Вид. 2-ге, випр. і доп. Донецьк : ДонНУ, 2007. 219 с.
- 32.Залізняк Г. М. Мовний конфлікт у столиці в оцінках фахівців. Мовні конфлікти і гармонізація суспільства : матеріали наукової конференції: 28 – 29 травня 2001 р. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. С. 104 – 106.
- 33.Залізняк Г. М. Статус української та російської мов у дзеркалі громадської думки киян. Мовознавство. Київ, 2013. № 5. С. 89 – 96.
- 34.Залізняк Г. М., Масенко Л. Т. Мовна ситуація Києва: день нинішній та прийдешній / НДІ соціально-економічних проблем Києва, Центр соціологічних досліджень «Громадська думка», Національний ун-т «КиєвоМогилянська академія». Київ : Урок української, 2002. 32 с.

- 35.Истомина О. Б. Билингвизм: социальная типология языковых контактов. Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Тамбов :Грамота, 2012. № 1. Ч. I. С. 70 – 74.
- 36.Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Украинская ССР. URL: http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_59.php (дата звернення: 10.50.2021).
- 37.Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года. Москва: Статистика, 1973. URL:http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_70.php (дата звернення: 10.05.2021).
- 38.Іванишин В. П., Радевич-Винницький Я. К. Мова і нація. Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 1994. 218 с.
- 39.Ковач Л. Л. Мовна ситуація та мовна політика в Україні. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2010. Вип. 2. С. 138 – 158.
- 40.Кодухов В. И. Введение в языкознание. Москва, 1979. 351 с.
- 41.Кочерган М. П. Мовна ситуація і мовна політика в Україні. Світогляд. Київ, 2008. № 2. С. 18 – 23.
- 42.Кулик В. Вплив віку на мовні практики й уявлення громадян. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2013. Вип. 2. С. 242 – 259.
- 43.Масенко Л. Т. Мова і політика. Київ : Соняшник, 1999. 100 с.
- 44.Масенко Л. Т. Стає маразмом “навіки разом” (про лінгвокультурне змішування). Мовні конфлікти і гармонізація суспільства Матеріали наукової конференції: 28 – 29 травня 2001 року. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2002. С. 66 – 71.
- 45.Масенко Л. Т. Мова і суспільство: постколоніальний вимір. Київ:Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2004. 163 с.
- 46.Масенко Л. Т. Нариси з соціолінгвістики : посібник. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. 242 с.

- 47.Масенко Л. Т. Суржик: між мовою і язиком : монографія. Київ :Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 135 с.
- 48.Масенко Л. Т. Мова радянського тоталітаризму. Київ : ТОВ «Видавництво "Кліо"», 2017. 240 с.
- 49.Матвеева Н. Р. Сучасна мовна ситуація (на матеріалі масового опитування 2017 року). Мова: класичне – модерне – постмодерне : збірник наукових статей. Київ, 2017. Вип. 3. С. 52 – 59.
- 50.Матвеева Н. Р. Мовна ситуація Києва (на матеріалі фокусгрупових опитувань 2017 року). *Studia Philologica* : збірник наукових праць. Київ, 2017. Вип. 9. С. 166 – 171.
- 51.Матвеева Н. Р. Мовна ситуація в столиці в другій половині ХІХ ст. Мовознавчий вісник : збірник наукових праць. Черкаси, 2018. Вип. 24 – 25. С. 106 – 113.
- 52.Матвеева Н. Р. Двомовність у світлі психолінгвістичних досліджень. Дивослово. Київ, 2018. № 11 (740). С. 42 – 44.
- 53.Матвеева Н. Р. Функціонування білінгвізму та диглосії в столиці України. Мова: класичне – модерне – постмодерне : збірник наукових статей. Київ, 2018. Вип. 4. С. 142 – 154.
- 54.Матвеева Н. Р. Терміни «білінгвізм» і «диглосія» в соціолінгвістичній традиції. Мовознавчий вісник : збірник наукових праць. Черкаси, 2019. Вип. 26. С. 130 – 136.
- 55.Матвеева Н.Р. Українсько-російський білінгвізм і диглосія в комунікативному просторі Києва: дис. канд. філ. наук: 035 Філологія — Київ, 2021 — 239 с.
- 56.Мечковская Н. Б. Общее языкознание: Структурная и социальная типология языков: учебное пособие для студентов филологических и лингвистических специальностей. 2-е изд. Москва : Флинта, Наука, 2001. 312 с.
- 57.Михальчук О. І. «Мовна поведінка» як категорія української соціолінгвістики. Мова і суспільство. Львів, 2014. Вип. 5. С. 28 – 39.

58. Мова як чинник безпеки і українофобія в Київській школі. URL : <http://language-policy.info/2015/12/mova-yak-chynnyk-bezpeky-iukrajinofobiyav-kyjivskij-shkoli/> (дата звернення: 15.06.2016).
59. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз і рекомендації/ за ред. Юліане Бестерс-Дільгер. 2-ге вид. Київ : Вид. дім «КиєвоМогилянська академія», 2010. 363 с.
60. Мовна ситуація в Україні : думка молоді. Київ : «Молодіжна альтернатива», 2007. 45 с.
61. Никольский Л.Б. Изучение языковой ситуации как прикладная языковая дисциплина (К постановке вопроса). Историко-филологические исследования. М., 1967.
62. Огар Е. Українська мова в сучасній мовній ситуації в Україні: соціолінгвістичний та етнокультурний аспект. Незалежний культурологічний часопис «І». 1998. № 12.
63. Огієнко І. І. Нариси з історії української мови: система українського правопису. Популярно-науковий курс з історичним освітленням. Вінніпег: Волинь, 1990. 216 с.
64. Панасюк Л. В. Білінгвізм в соціально-політичному житті України: монографія. Київ : ВАДЕКС, 2013. 270 с.
65. Панасюк Л. В. Мовне середовище Києва. URL : http://elibrary.kubg.edu.ua/1984/1/Panasuk_movne%20seredovusce.pdf (дата звернення: 22.04.2021).
66. Погрібний А. Г. Найперше з Києва питати (про мовну ситуацію столиці). Київ: Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2006. 62 с.
67. Радевич-Винницький Я. К. Білінгвізм і диглосія в українській мовній ситуації. Науковий вісник Чернівецького університету. Чернівці, 2009. Вип. 475 – 477. Слов'янська філологія. С. 239 – 245.
68. Радевич-Винницький Я. К. Двомовність в Україні: теорія, історія, мововживання : монографія. Київ – Дрогобич : Посвіт, 2011. 592 с.

- 69.Романцов В. О. Населення України і його рідна мова за часів радянської влади та незалежності (XX – початок XXI ст.). Київ : Видавництво ім. О. Теліги, 2008. 184 с.
- 70.Руда О. Г. Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі : монографія. Київ : Інститут української мови НАН України, 2012. 232 с.
- 71.Семчинський С. В. Семантична інтерференція мов. На матеріалі слов'яно-східнороманських мовних контактів. Київ : Вища школа, 1974. 256 с.
- 72.Скляр В. Мовна асиміляція (зросійщення) українців у незалежній Україні. Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Київ, 2007. Вип. 11. С. 51 – 53.
- 73.Скляр В. Етномовні процеси в українському просторі: 1989 – 2001 рр. Харків: Ексклюзив, 2009. 545 с.
- 74.Словарь социолингвистических терминов. Москва, 2006. 312 с.
- 75.Соколова С. О. Мовна ситуація Києва: погляд зовні. Українська мова. Київ, 2012. № 4. С. 3 – 17.
- 76.Соколова С. О. Основні типи мовної поведінки киян (за даними анкетування). Українська мова. Київ, 2013. № 2. С. 38 – 55.
- 77.Соколова С. О. Об'єктивні та суб'єктивні критерії оцінювання білінгвізму: вплив територіального чинника. Типологія та функції мовних одиниць: наук. журн. на пошану чл.-кор. НАН України Івана Романовича Вихованця. 2015. № 2 (4). С. 218 – 229.
- 78.Соколова С. О. Регіональні особливості взаємодії мовних кодів за двомовного спілкування. Українська мова. Київ, 2017. № 3. С. 25 – 39.
- 79.Соколова С. О., Труб В. М., Масенко Л. Т., Данилевська О. М.
- 80.Степанов Г.В. Типология языковых состояний и ситуаций в странах романской речи . М.: Наука, 1976. 224 с.
- 81.Тараненко О. О. Українсько-російські мовні контакти на сучасному етапі: притягування і відштовхування. II. Текстуальні вкраплення,

- прецедентні тексти мовою оригіналу. Мовознавство. Київ, 2010. № 4 – 5. С. 22 – 39.
- 82.Ткаченко О. Б. Українська мова і мовне життя світу. Київ : Спалах, 2004. 272 с.
- 83.Ткачук Т. П. Зовнішні та внутрішні чинники, які впливають на українсько-російську двомовність в пострадянському місті (на прикладі міста Вінниці). Теоретична і дидактична філологія : Збірник наукових праць. Переяслав-Хмельницький, 2012. Вип. 12. С. 239 – 243.
- 84.Ткачук Т. П. Ідентифікаційна функція мови в білінгвальному середовищі (на прикладі міста Вінниці). Теоретична і дидактична філологія. Серія : «Філологія» (літературознавство, мовознавство). 2016. Вип. 23. С. 149 – 157.
- 85.Труб В. М. Явище суржику як форма просторіччя в ситуації двомовності. Мовознавство. Київ, 2000. № 1. С. 46 – 59.
- 86.Труб В. М. Типи інтерферентних впливів у білінгвальному середовищі України. Українська мова. Київ, 2014. № 4. С. 32 – 43.
- 87.Узунов С. Мовна ситуація в Україні: білінгвізм чи диглосія? Українське мовознавство. Київ, 2014. Вип. 1 (44). С. 81 – 93.
- 88.Українська мова : енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови; редкол.: Русанівський В. М. [та ін.]. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
- 89.Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду : документи і матеріали / Упор. Масенко Л. Т. та ін. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. 399 с.
- 90.Усаченко І. В. До питання вивчення мовної ситуації. Мова і культура. 2013. Вип. 16, т. 1. С. 51-56.
- 91.Фергюсон Ч.А. Проблемы влияния языковой ситуации на обучение второму языку. Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXV. Контр-активная лингвистика: Переводы/Сост. В.П. Нерознака; Общ. ред. и вступ. ст. ВТ. Гака. М.: Прогресс, 1989. 440 с.

92. Цар І. М. Співвідношення понять «рідна мова» та «мова повсякденного спілкування» за близькоспорідненого білінгвізму (на прикладі молодіжного середовища м. Києва). Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. 2018. № 37. С. 95 – 99.
93. Цар І. М. Українське повсякденне мовлення в міському молодіжному середовищі: структура і функціонування : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. Київ, 2018. 251 с.
94. Чередниченко О. І. Багатомовність і концептуальна картина світу. Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія : Іноземна філологія. Київ, 2002. Вип. 32/33. С. 7 – 10.
95. Швейцер А.Д. Введение в социалингвистику: Для ин-тов и фак. иностр. яз. Учеб. Пособие. А.Д. Швейцер, Л.Б. Никольский. М.: Высшая школа, 1978. 216 с.
96. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині ХХ ст. (1900 –1941): стан і статус. Нью-Йорк : Сучасність, 1987. 296 с.
97. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови : пер. з англ. / пер.: Вакуленко С., Даниленко А.; Канад. ін-т укр. студій, Схід. ін-т українознав. ім. Ковальських, Харків. іст.-філол. т-во. Харків : Акта,
98. Штефан В. Л. Деякі аспекти сучасної мовної ситуації в Україні. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя, 2010. Вип. XXVIII. С. 331 – 334.
99. Шумарова Н. П. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму. Київ : Київський державний лінгвістичний університет, 2000. 283 с.
100. Щерба Л. В. О понятии смешения языков. Языковая система и речевая деятельность. Ленинград, 1974. С. 60 – 74. URL:<http://www.philology.ru/linguistics1/shcherba-74b.htm> (дата звернення: 28.11.2017).
101. 101. Fishman J. Bilingualism with and without diglossia; Diglossia with and without bilingualism. URL : <https://cutt.ly/ahbs8AB> (дата звернення: 02.02.2021).

102. Kloss H. Types of Multilingual Communities: A Discussion of Ten Sociological Inquiry. 1966. No. 36 (2).
URL:<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1475-682X.1966.tb00621.x> (дата звернення: 02.02.2021).